197598

KATHOLIKUS ÉNEKEINK ÉS ÉNEKESKÖNYVEINK A XVII. SZÁZADBAN.

IRTA

KÖVESI LAJOS

KEGYESRENDI TANÁR.

KECSKEMÉTEN,

NYOMATOTT SZILÁDI LÁSZLÓ KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

1903.

KATHOLIKUS ÉNEKEINK ÉS ÉNEKESKÖNYVEINK A XVII. SZÁZADBAN.

IRTA

KÖVESI LAJOS

KEGYESRENDI TANÁR.

KECSKEMÉTEN,

NYOMATOTT SZILÁDI LÁSZLÓ KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

1903.

Ethnog. 1
349.A.

A.M.N.MÚZEUM
KÖNYV-
TÁRA

R
1965

R
2

197598

A.M. MÚZEUM KÖNYVTÁRA
L.Nyom.Növedéknapló
1904 év 240 sz.

I.

A 17. század hazánkban úgy a politikai, mint a szellemi élet terén a harc és küzdelem százada. Ott ősi alkotmányát védi egy jogaiban megsértett nemzet, itt atyái több százados hitének akar érvényt szerezni a hitújitás által háttérbe szoritott katholicizmus. Még mindig a vallási kérdés viszi a főszerepet, a vallásos eszme önti éltető sugarait a század szellemi termékeire. Ezen a téren érvényesítik tehetségeiket a kor legnagyobb alakjai. Vallási meggyőződéséért való harc szüli „a magyar biboros Cicerót“ s a reformált hit védelme ad tollat a kezébe a hires kassai prédikátornak, Alvinczi Péternek.

A hosszú ideig tartó küzdelem a polemikus művek egész sorát hozza létre, de rányomja bélyegét lirai költészetünkre is. Mint a politikai élet sok mozzanata, úgy a szellemi tevékenységnek minden törekvése is meglátszik a költő lantján, de nem mint árnyék követi azt, hanem mint világitó fáklya ragyog előtte. Felismerhető ez a hatás többé-kevésbbé a 17. század minden költőjén. Rimai Istenes Énekeket ir; Koháry, saját szenvedéseit feledve, hazája nyomorúságán szánakozik, Istent dicsőiti, mert egyedül tőle várja sorsának jobbrafordulását; Petrőczy Kata Szidónia lelkébe a vallásosság érzete csepegtet reményt szenvedései elviselésére.

Igaz, hogy a költők némileg az erkölcsi szigorúság kényszeritő hatalma alatt álltak, mert még mindig erősen elitélik a virágénekeket. Valami megbélyegzőnek tartják ilyeneket irni és terjeszteni. Ez a felfogás bizonyára több költőt elnémitott, kik nem akartak hódolni a vallással és hazafisággal párosult nemzeti iránynak s nem volt bátorságuk szembeszállni a kor közös meggyőződésével.

Másik okát ezen vallásos költői iránynak a kor azon felfogásában kell keresnünk, mely szerint mindent gyakorlati eszközül akart felhasználni. A lekiismeret szabadságának kérdése töltötte be a kor levegőjét. Ennek vezetői, az egyházi férfiak, természetesen azt akarták, hogy minden e körül összpontosuljon, mig a mérleg jobbra vagy balra nem döl. Az egyházi köl-

tészetet is eszközül használták s a protestantizmus egyik hóditó fegyvere az iskola, sajtó és a szószék mellett az ének volt. Ez a körülmény is ösztönözte a kath. egyház vezetőit, hogy a hivek szükségleteit ezen a téren is kielégitsék, hogy a régi énekkészletet összegyüjtsék, átjavitsák, újakat irjanak s azokat rendezve kiadják.

A kath. énekköltészet ezen virágzó koráról akarok némi tájékoztató képet nyujtani, hogy fenntartsam az érdeklődést irodalmunk ezen régibb termékei iránt, mert tartalmuk után itélve nagyobb figyelmet érdemelnek az eddig elhanyagolt kath. énekek és énekeskönyvek. Hiszen a vallásosság általános érzelem, általános szükséglet, melynek bármily tökéletlen külső alakban való megnyilatkozása méltó a figyelemre. Ezekben az énekekben pedig a buzgó sziv vallásos megnyilatkozásai mellett van költészet is.

Már maga a gyüjteményekben levő énekek nagy száma méltán meglep bennünket.

A rendes énekeskönyvek beosztása nagyjában megegyezik. Ádvent első vasárnapjával, mint az egyházi év elejével, kezdődnek s időrendben — proprium de tempore — adják a különféle ünnepekre való énekeket. A zsoltárok, Mária-énekek, oltáriszentségről szóló és halotti énekek a közönséges időkre való pont alá vannak foglalva, melyekhez a szentekről való énekek és litániák csatlakoznak.

Szövegre nézve vannak latin szövegű, vegyes, latinból forditott és eredeti magyar énekek.

A latin énekek közt találjuk a keresztény egyház gyöngyeit, a magasztos himnuszokat, a középkori vallásos ihletű költők kiváló szellemi termékeit. Ezeknek nagy része magyar forditásban is meg van.

Meg kell emlékeznünk az úgynevezett vegyes énekekről is, hol a latin és magyar szöveg váltakozva fordul elő vagy soronkint, vagy versszakonkint. Egy másik faja, midőn a magyar szöveg nem a latinnak forditása, hanem szerkezeti összefüggésben váltakozva az egyik mondat, vagy egy-egy szó latin, a többi pedig magyar. Szép példa erre az elegyesnek mondható énekre a majdnem minden 17. századi kath. énekeskönyvben meglevő karácsonyi ének:

In dulci jubilo, Zengjen vig ének szó,
Úr megváltónk nyugszik in praecipio;
És fénylik, mint a fényes nap
Matris in gremio,
Alpha est et O.

Az előbbiekre számos példát találunk úgy a kézirati, mint a nyomtatott énekeskönyvekben, mig latin ének a század végén megjelent gyüjteményekben[1]) már nem fordul elő. Az éneknek ez a faja a váltóéneklésből kelet-

[1]) Illyés István, Soltári énekek. Náray, Lyra Coelestis.

kezhetett, midőn a nép a pap vagy a kántor által latinul énekelt szakaszokat anyanyelvén zengte utána. Később az istenitisztelet, a mise minden cselekvényét magyar ének kiséri. A mit a régi énekek közt nem találnak meg, azokat újakkal pótolják.

Kiemelkedő tehetséget az egyházi költészet terén e korban nem találunk ugyan, de az ismeretlen nevű köznapi munkások, egyházuk bajnokai folyton szaporitották a régebbi énekkészletet. Nem a költői ösztön, hanem a vallásos lelkesedés buzditotta a jámbor énekeseket, kiknek ez a költőiség néha a leggyöngébb oldaluk. Sokszor még mindig ragaszkodnak a középkorban is követett felfogáshoz, a szóról-szóra való fordításhoz. Néha azonban a költői lelkesedés magas szárnyalásával találkozunk. Náray György Lyra Coelestisével, szép dallamaival, eredeti énekeivel, korához képest mint igazi tehetség áll előttünk. El kell ismernünk, hogy alaki hiányaik mellett is sokszor meleg érzés, igaz vallásosság és mély meggyőződés vonul át az énekeken. A buzgóság, mellyel a hivő lélek ezeket az ismeretlen szerzőtől fogadja, csak emeli értéküket. Vad virágokhoz hasonlithatjuk őket, melyeken nem látszik meg a kertész gondozó keze, de azért a maguk egyszerűségében elbájolók. Nem kereste a 17. századi keresztény, ki irta az éneket, nem gondolt arra, hogy a dallamot, mellyel Istenét dicsőiti, valamikor talán közönséges dalokra használták; ha tetszett neki, ha vallásos buzgóságát kielégitette, megbecsülte s mint féltett kincset hagyta utódának. Ilyenféle hatás alatt voltak maguk az énekgyüjtők is. Nem kutatták, honnan való az ének, ki irta; ha dogmáikkal ellenkező tanokat nem találtak benne, felvették könyvükbe. Innen magyarázható meg, hogy a katholikus énekgyüjteményekben protestáns énekek is vannak és viszont.

A 17. századi énekeket általában feloszthatjuk szertartásos és népies énekekre. Ezt a megkülönböztetést azonban nem lehet mereven felállitani, a mennyiben a népies énekeket is a templomban szertartás, istenitisztelet alkalmával is énekelték. A felosztás azon az alapon történhetik, vajjon az énekeket a kar vagy a nép énekelte-e. Mert a régi, gazdagabb székesegyházakban ép úgy volt énekkar, mint napjainkban, mely rendes szokás szerint 12 tagból állott. Mint az istenitisztelet főrésze, a mise, kezdetben a miseénekek is latin szövegűek voltak, csak néhány magyar éneket énekelt a nép. De a szertartásos énekek mellett korán találkozunk magyar nyelvű népénekekkel is. A kath. egyház különféle ünnepei, egyes vallási ténykedések, az Üdvözitő életéből vett egy-egy példa, a megváltás nagy munkájának mozzanatai, a nép vallásos áhitatának kielégitése, kegyhelyekhez való zarándoklás, mindezek anyagot adtak azokhoz vagy elősegitették terjedésüket és biztositották fennmaradásukat. A magas röptű himnuszok, a hazafias érzést sugárzó Mária-énekek, az oltáriszentség előtt való lelkihódolat megfelelő méltó dallamokban való kifejezést kivántak. Énekelte is

ezeket a nép úgy a mise, mint más szertartások, litániák, búcsúk, körmenetek alkalmával. Ferdinánd rendelete, mely a magyar szövegű miseének használatát megengedi, nem sokat bizonyit. Hasonlitsuk csak össze a kort a maival. A hozzá nem értő egy székesegyházi istenitisztelet után talán ma is mondhatná, hogy a katholikusoknál kizárólag latinul énekelnek. De más lesz a meggyőződése, ha a nép egyszerű, talán bizonytalan dallamú, de elferditett dallama mellett is szivigható énekeit hallja. Nem lehettek-e a viszonyok ilyenek Ferdinánd idejében is? Latinul énekeltek, hol a püspök vagy káptalan énekkart tartott, vagy hol gazdagabb székesegyházakban ilyeneket fel lehetett állitani.

Állitásunk igaz voltát bizonyitja az énekeskönyvek szerkezete is. Kézirati gyüjteményeinkben szoros értelemben vett mise-éneket, mely kizárólag a mise egyes részére szól, alig találunk, kivéve azokat, melyek a század végén nyomtatás céljából készültek. De nyomtatott könyveink közül is az elsőkben, a Cantus Catholici különféle kiadásaiban, Szelepcsényinél stb. inkább egyes alkalmakra szánt népénekek vannak. Sorba veszik ezek az ünnepeket: Ádventben a Megváltó eljövetele iránt való forró vágyat, karácsonykor megszületése felett való örömet festik; farsangi napokban mértékletességre intenek, nagybőjtben a megváltás nagy munkáját, a bünbánat szükséges voltát hirdetik. Magukban foglalják a kérő, hálaadó és dicsőitő zsoltárokat s az emelkedett latin himnuszok gyarló forditásait.

Náray forditott először nagyobb figyelmet a rendes miseénekekre s énekeskönyvének előszavában ezek használását ajánlja és sürgeti. Az ének és zene szépségeiről szólván, elmondja célját, mely szerint vasár- és ünnepnapokra magyar nyelvű mise-énekeket akart összegyüjteni.

Bartalus István a szertartásos énekek keletkezéséről s a magyar egyházakban való elterjedéséről irván, azt mondja: „Ezek is csaknem oly fontos befolyást gyakoroltak nemzetiségünkre, mint a néphymnusok s népzsoltárok, mert a folytonosan hallott dallamoknak végre is viszhangra kellett találni a népéletben. Igy keletkezhettek például a jámbusos énekeink, melyek amaz időben zenénket elözönlötték. De másfelől vannak szertartásos dallamaink is, melyek nemzeti zenénktől vettek életet s kellett, hogy vegyenek, miután nemzetiségünk az egyház falai közt Szent István óta többé-kevésbbé folytonosnak mondható.“ A szentatyák irataiból be lehet bizonyitani, hogy a keresztények kezdettől fogva énekeltek, mint ezt az 1651-iki énekeskönyv ismeretlen szerzője a keresztény olvasónak való előszavában be is bizonyitja. A 3. században élő Origines pedig azt emliti, hogy az éneklés mindenütt anyanyelven történt. Ha most ezt hazai viszonyainkra alkalmazzuk, megérthetjük Bartalus állitását, mert valószinűnek kell tartanunk, hogy az Árpádok idejében magyarul is énekeltek az istenitisztelet alkalmával, mely éneklés a vallásos buzgóság felkeltése mellett befolyással volt a nép nyelvének fej-

lesztésére, nemzeti érzésének ébrentartására. Gondoljunk csak a középkorból ránk maradt énekekre, melyekben Szűz Mária tisztelete mellett a nemzeti szentek iránt való bizalom, pártfogásukban való erős hit annyira előtérbe nyomult. Már a 15. század végén, 1484-ben, hangzott az ismeretes énektöredék a szent jobbhoz:

O döcsőséges szent jobbkéz,
Mellyet magyar óhajtva néz,
Drága gencse népönknek,
Nagy öröme szivönknek! [1])

Bartalus kimutatja azt is, hogy nemzetiségünk az egyház falai közt a reformációig folytonos volt. A reformáció fellépése után meg már világos képünk van a szertartásokról, azok nyelvéről, valamint az énekekről is. A protestántizmus a nemzeti nyelvnek adott elsőséget a kath. egyház latin nyelve fölött. Ez természetesen visszahatást keltett s az eddiginél nagyobb mértékben veszik azokat pártfogásba, hogy a hiveket a szép énekek zengedezése által az elszakadástól visszatartsák.

A latin mise-énekek mellett tehát egyenlő arányban keletkeznek a magyar szövegűek is, melyek szorosan azok nyomán haladva, hozzájuk alkalmazkodva, a mise keretébe szorittattak. A mise részei ugyanazok voltak, mint napjainkban, úgyszintén az egyes részekre szóló énekek is.

A szertartásos énekek mellett, melyek Szent Gergely és Szent Ambrus rendszeréből fejlődtek ki, korán tért kezdett hóditani a népies elem is az egyházi énekekben úgy a tartalom, mint a dallam terén. A hazafisággal párosult mély hit hangja szólal meg ezekben. A 17. század vallásos emberének Isten után a haza mindene. Ezért dobog szive, erre gondol akkor is, mikor énekével Istent dicsőiti. Közbenjárót keres, ki Istent a magyarok bűneiért kiengesztelje. A pártfogókat megtalálja a nemzeti szentek és Szűz Mária személyében. Hozzájuk fordul, felajánlja nekik hazáját, segedelmüket kéri s általuk Urát is dicsőiti. Mig a nemzeti szentekről szóló énekek sokszor epikus tartalmúak s alakra nézve sem mindig tökéletesek, addig a Mária-énekek csaknem mindig magasan szárnyalnak. De nemcsak a tartalomban, hanem a dallamban is sokszor feltűnik a nemzeti jelleg. A szertartásban az egyöntetűségre való törekvés nem tudta azt megszüntetni.

Az egyházi és világi költészet ugyanis ezen időben szoros kapcsolatban volt egymással. A nép távol tartotta magától a papjai által kárhoztatott világi énekeket. Ennélfogva mindenki erre a térre volt utalva. Balassa Bálint, a 16. század nagy lirikusa zsoltárforditásba fog s énekeiben a népiesség mindinkább előtérbe nyomul. Az ilyen énekek száma azután folytonosan

[1]) Szilády, Régi magyar költők tára. I. 28. l.

szaporodik s legterjedelmesebb kath. énekeskönyveink, a Kisdi-féle, Szelepcsényié, Szegedié, Kájonié inkább népénekeket, mint szertartásos énekeket foglalnak magukban, sőt a szertartásos énekek közül is több átváltozott népiessé.[1]) A nemzeti talajból táplálkozó énekek pedig mindegyik énekeskönyvben bőven találhatók. Mint a többi szentekről szóló énekek, ezek is legtöbbször terjengősek, epikus tartalmúak. Elmondják az illető szentnek életét, csodáit és követésére buzditanak. Ilyen tartalmú ének van Szent Istvánról Szelepcsényinél, 239. l.; Náraynál 130. l. Cantio de S. Stephano Rege Hungariae. Ad notam: Gyönyörködjél Szűz Mária, Istennek sz. anyja:

Szent István Magyarországnak legelső királya,
Kit pogányság irtójának ugyan ez ország valla,
És hogy igaz hitre nemzetünket vitte,
Mindenik őtet áldja.

A további szakokban elmondja életét. Lőn világra Esztergomban, Isten igéretiből stb.

Lendületesebb szép lirai énekek vannak a hazai szentekről a Magyar Cantionáléban: Szent Lászlóról 164. l.; Szent Istvánról 173. lapon, melynek első szaka ugyanazon gondolatokkal foglalkozik, mint Nárayéban:

Magyarok fénye, ország reménye,
Légy áldott Szent István király.
Sok magyar néped, Krisztusnak szülted,
Légy áldott Szent István király.
Sz. hitben tarts meg, Jézusnál áldj meg,
Légy áldott Szent István király.

Ez az előbbinél sokkal rövidebb s a lirai elemet nagyjában végig megtartja.

Figyelemreméltók ezek az énekek a hangnál fogva is, mellyel bennök az énekszerző az illető szenthez, vagy általuk Istenhez fordul. Sokkal közvetlenebbek a többi szentekről szóló énekeknél, legfeljebb a Mária-énekeket lehet hozzájuk hasonlitani. Az a bizalmas és reménnyel telt hang, mely őket áthatja, meglep bennünket. Érezte az énekszerző, valamint a buzgó énekes is, hogy közel áll hozzá, kinek közbenjárásáért folyamodik, hogy ismeri a magyarnak minden erényét, minden hibáját, hiszen ő is abból a vérből való. Érezte, hogy ha pártfogásával segithet, bizonyosan megteszi, mert már életében nemzetéért dobogott a szive. Talán azzal is buzditani akart az énekszerző, hogy elmondja a szentnek életét. Ezáltal mintát ad, mint kell a vallásos magyarnak élnie, hogy egyházának és hazájának éljen. Mert az erős hazafiság megnyilatkozását lépten-nyomon ott találjuk a kath. énekekben.

[1]) Bartalus István, Szertartásos énekek a 16. és 17. században.

A megpróbáltatások napjaiban csak Istenétől remél még segedelmet a magyar. Nem bizik a törökben, nem a németben, csak a felsőbb hatalomban; hisz amazokban annyiszor csalatkozott, hisz amazok csak eszközök a büntető Isten kezében. Még mindig hódit a 16. századi jeremiádokban annyira hangoztatott felfogás, melyet Zrinyi oly ügyes motivumként használt nagy művében. Azért a jeremiádokat nem lehetett kiszoritani a 17. század kath. énekeskönyveiből sem, mikor a vallásosság és hazafiság oly szoros kapcsolatban állanak egymással. Ezeknek hangja azonban már sokkal szelidebb, mint a 16. században. Nyugodt hangon, a szenvedély erősebb kitörése nélkül cáfolja meg a kath. egyházi költő a rászort vádakat. Az ilyenfélék azonban már gyéren találhatók gyüjteményeinkben. A bűnbánatra és penitenciára intő énekek itt nem igen tesznek különbséget a vallásfelekezetek között. Panaszkodnak az emberiség romlottsága miatt, vallásosságra buzditanak s az örök kárhozat kinjainak felemlitésével intenek javulásra. Igy tesz Náray, ki a farsangi énekeket használja erre a célra, hogy a vigság napjaiban is tartózkodásra, bűnbánatra vezesse az embereket.

Urunk Krisztus Jézus Ő Fölsége
Igy panaszkodik bűnös emberekre:
Mért gondotok nincsen az üdvösségtekre.
Közel vagyon immár világ veszedelme,
Még sincsen szemeit a ki felemelje,
Hogy a kárhozattól magát megmentené.
Stb.

Bűnbánatra intenek a megható dallamú nagyheti lamentátiók is, melyek egyik gyüjteményben teljesebb számban vannak meg, mint másikban, mely eljárást indokolja Szegedi megjegyzése: „A nagyhétre való lamentatiókat minden magyar bibliában találod.“

Ezekben azonban csak közvetve nyilatkozott meg a hazafiság, a mennyiben az erkölcsi javulástól várták az ország sorsának jobbra fordulását. Azzal a siralmas, mély fájdalmat kifejező hanggal, a szivet érzelem nélkül nem hagyó, megindító dallammal csak közvetve fejezték ki a szánalmas állapotokat. Nem toldotta meg e siralmakat az énekgyüjtő hazai vonatkozással, úgy is érezte azt mindenki, ki ismerte a viszonyokat.

Sokkal közvetlenebbül nyilatkozik meg a hazafias érzés azokban az énekekben, melyek nem egyenesen Istenhez, hanem Szűz Máriához vagy a szentekhez szólanak. A kódexekben fennmaradt énekekhez újak járultak, melyek legtöbbször Szent Istvánhoz, Szent Lászlóhoz és Szűz Máriához, mint Magyarország védőihez vannak intézve. Szép példáját találjuk ennek a Magyar Concionaleban, mely igy esedezik Máriához:

Paizsa légy Magyarországnak,
Ki vagy fénye menyországnak.
Segéld ügyünket,
Oltalmazz minket
Tekintvén eleinket. (136. l.)

Szelepcsényi könyvében Szent István királyról azt olvassuk:

Krisztusnak anyját, áldott Szűz Máriát
Alázatosan, mint édes asszonyát,
Tisztelé, és rábizá önnönmagát és az országát.

Innen hivattatik pátronájának,
Magyarországnak oltalmazójának,
Ellenség ellen bajvivó paizsnak és biztatójának.

Igy minden énekeskönyvben megnyilatkozik a nemzeti vagy hazafias érzelem. Szegedi Ferenc Lénárt énekeskönyvének 472. lapján:

Szűz Mária, Krisztus anyja,
Magyarország magas tornya,
Atya Isten kincstartója,
Magyarország szószolója.

Az egyházi költő tehát hiven vallja Máriát Magyarország védőasszonyának, hozzáfordul segedelemért s vallásos buzgalmában megnyilatkoztatja, kielégiti lelkének hazafias vágyát is. Ime a vallásos és hazafias lira kapcsolata a 17. században.

Az egyes énekfajoknál meg kell még emlékezni azokról, melyek a már emlitett szertartásos énekek mellett leginkább megérdemlik a figyelmet tárgyuk, vagy nagyobb mennyiségük miatt. Ilyenek a himnuszok, zsoltárok és Mária-énekek.

A 17. századi énekeskönyveknek kétségkivül legszebb diszei a himnuszok. Legnagyobb részük nem eredeti, hanem fordítás vagy átdolgozás. Forrásuk a latin breviarium, iróik a középkor csodált alakjai, a szentatyák.

Tárgyuk felöleli a keresztény hitéletnek, a megváltásnak minden mozzanatát. A vallásos lélek ihletének magasztos szárnyalásai ezek, melyeknek felemelő dallammal egyesült hangjára átszellemülve érezhette magát a buzgó keresztény. Szent Ágoston azt mondja: Tudjátok-e mi a himnusz? Isten dicsőitésére szolgáló ének. Ha dicséred Istent és nem énekelsz, nem mondasz himnuszt; ha más valamit dicsőitesz, a mi nem szolgál Isten dicsőségére, jóllehet énekelve mondod, az még sem himnusz. A himnusznak ugyanis három kellékkel kell birnia: hogy ének, dicsőités és Istennek énekkel való dicsőitése legyen. Hatásukra vonatkozólag ugyancsak Szent Ágoston azt irja Szt. Ambrus himnuszairól: Mennyit sirtam himnuszaid és

más énekeid hallásakor egyházad kellemes zengésű előadása által nagyon elérzékenyülve.

Ez a hatás eredményezte a gyors elterjedést, mert az egyetemes egyházban a szép himnuszokat közkincsnek tekintették, annál is inkább, mert már az apostolok buzditották az első kereszténveket Istennek énekkel való dicsőitésére. Szent Pál arra serkenti a hiveket, hogy a zsoltárokban, himnuszokban és lelki énekekben ne csak a templomban, hanem otthon is gyakorolják magukat. Innen magyarázható meg, miért buzgolkodtak annyira a szentatyák az ének és az egyházi zene körül. Vallásos lelkesedéssel lévén eltelve hitük titkai iránt, tehetségüknek minden erejét, költői lelkük egész hevét beleöntötték a szent énekekbe. Ennek köszönik állandó s mély hatásukat, ennek köszönik a kereszténységgel együtt járó elterjedésüket.

A magyar katholikus egyház is igen korán átvette s a hivek buzgón énekelték ezeket a himnuszokat. Hiszen az év minden nagyobb ünnepére, a lényegesebb szertartások mindegyikére megtaláljuk a breviariumban az alkalmi énekeket. A megváltás nagy munkájának minden mozzanata fel van bennök költőileg dolgozva. Dicsőitik az Atyát a Fiúval, segitségül hivják a Szentlelket, az ég királynéját magasztalják, vagy az oltáriszentség előtt fejezik ki hódolatukat. Csak néhányat emlitek az ismertebbek közül, melyek részint eredetiben, részint forditásban a 17. századi kath. énekeskönyvekben előfordulnak: Deus creator omnium; Patris sapientia; Jam lucis orto sidere; Te Deum laudamus; Gloria in excelsis Deo; Natus est nobis rex gloriae; Jesu, nostra redemptio; Vexilla regis prodeunt; Veni sancte spiritus; Veni creator spiritus; Veni redemptor gentium; Magnificat anima mea Dominum; Ave maris stella; Regina coeli laetare; Pange lingua gloriosi stb. A régi magyar egyházba átültetett s használt himnuszokat összegyüjtötte Dankó József Vetus Hymnarium Ecclesiasticum Hungariae czimű művében. A nagy gonddal összeállitott munka a régi himnuszokat tartalmazó 17. századi gyüjteményeket is felsorolja, mely szerint leggazdagabb ilyen régi énekekben Kájoni János énekeskönyve.

A régi himnuszok mellett újakat is készitettek az egyes énekszerzők. A Kisdi-féle gyüjtemény ismeretlen összeirója azt mondja előszavában, hogy az előforduló himnuszokat részben maga irta, részben, a mily gonddal csak tehette, összegyüjtötte. A magyar eredetű akár latin, akár magyar nyelven irt himnuszok közül legfontosabbak azok, melyek a hazai szentekről, Magyarország égi védőiről szólnak. Hosszas volna a későbbi eredetű himnuszok mindegyikére kitérni. Legyen elég általában annyit megjegyezni, hogy, ha ezek a himnuszok nem is érik utol a középkori magas szárnyalású himnuszokat, egyszerű, közvetlen hangjuknál fogva méltán sorakoznak azok mellé. Ezekben nyilatkozik meg leginkább a magyar hazafias érzés. Ezekből láthatjuk, mennyire összeforrt a régi költészet a hazafisággal. Mily büszkeséggel irhatta az énekszerző:

Magyarország szép, nemes csillaga,
Asszonyi rend tiszteletes tagja,
Szent András király leánya, Erzsébet,
Ki szentséggel hamar kezet foga.[1])

A hazai védőszentekről szóló tisztán magyar szövegű énekek közt találjuk még Menynek és Földnek dicső Teremtője kezdetű éneket szent Lászlóról,[2]) Szent István király, Istennek szolgája[3]) s több éneket Szent Márton püspökről.

Az emlitett énekek fölé emelkednek a Mária-himnuszok, melyek Isten anyjának szeplőtelen fogantatását, szűzi tisztaságát, örömeit és fájdalmát foglalják magukban. A Boldogságos Szűz tisztelete mindenkor a magyarok kiváló erényei közé tartozott. Benne látták az Istennek tetsző, tiszta élet mintaképét, azért hozzá fordult, őt magasztalta a vallásos lélek s pártfogóját tisztelte benne a magyar hazafi. Hiszen Szent István, az első király, őt tette Magyarország védő asszonyává; rábizta országát, hogy segitse a szükségben, kormányozza a vihar kitörésekor. Pedig Mária országát gyakran érintette a vihar szele s erős tombolása némelykor megsemmisitéssel fenyegette. Az igaz magyarnak szive vérzett ezek láttára. Midőn a török hóditás alatt vérét szipolyozták, midőn a dühöngő pártviszály alkalmával nem volt hova fordulnia, szemeit az égre emelte s ettől bizalmat nyert; nem esett kétségbe, mert tudta, hogy van védelmezője. Minden elfogultság nélkül be kell vallanunk, hogy sok lélekbe erőt, bátorságot öntött és a kétségbeeséstől megmentette az a tudat, hogy Istenanya óvja hazánkat. Képével feldiszitett zászlaja alatt bátran küzdöttek, mert érezték segitő hatalmának varázsát. A magyar ügye diadalra jutván, első dolga volt, hogy ezt megköszönje nagy védőjének. A vallásos magyar sohasem volt hálátlan, innen van, hogy a Mária-énekek oly nagy közkedveltségnek örvendtek. Hozzáfordultak, mert a gyöngéd női szivnél előbb reméltek meghallgattatást, ki Istent irántuk kiengeszteli.

A kézirati gyüjteményekben bőven vannak Mária-énekek: a Jancsó Benedek-kódexben és a Magyar Contionaleban a legszebb példáit találjuk. Hirdetik ezek Szűz Mária anyai méltóságát, magasztos erényeit, alázatosságát, szelidségét; dicsőitik, mint egek királynéját; segitségül hivják, mint Magyarország pártfogóját.

De nem feledkeznek meg fájdalmáról sem. A buzgó katholikus hivő elkiséri őt fájdalmas útján a keresztig, vele szomorkodik és osztozik bánatjában. A nagyböjti Mária-énekek majdnem kivétel nélkül erről szólnak, de

---

[1]) Kájoni Contionale Cath. 498. l.
[2]) Ugyanott 472. l.
[3]) Kisdinél 147. l.; Kájoninál 473. l.

az igazi Mária-siralmak mégis csak nagyhéten, különösen nagypénteken csendülnek meg.

Ha egész terjedelemben nem is közölhetem e megható énekeket, álljon itt néhány versszak mutatványul:

A Lyra Coelestis 62. lapján:

Álla Krisztus keresztinél
Szűz Anya keserves szivvel,
Nézvén az ő szent Fiát.

Szent kezeit emelgette,
Kivánván, hogy illethetné
Szent Fia szent tagjait.

Mondd, Mária miket láttál,
Midőn keresztnél állottál
Könnyező szemeiddel.

Hogy keresztről elmélkedtem,
Akkor szivemben éreztem
Simeon hegyes tőrét.

Mondd Mária . . . . stb.

Láttam a szép ábrázatot,
Ki vigasztalja világot
Vérrel megrútitva.

Mondd Mária . . . . stb.

Láttam gyenge kezeket is,
Bennök levő szegeket is
Keresztfának oltárán.

Nehány szak kihagyása után:

Mondd, Mária, mit mondottál,
Midőn úr Jézust megláttál
Lefüggő szent fejével?

Keservesen kezdtem sirni,
És Fiamat azon kérni,
Ne hagyna el engemet.

Mondd Mária . . . . stb.

Nagy, keserves szózatokkal,
A sirásra inditottam
Széles egész világot.

Később:

Mondd, Mária, mit műveltél,
Mikor Jézust elvesztettél
Az angyaloknak Urát?

A keresztfát ölelgettem,
És földről felszedegettem,
Csókolván vércseppeit.

Ne sirj, óh szent Szűz Mária,
Mert feltámadt te szent Fiad,
És téged megvigasztalt. stb.

Hasonlóan szép

„Ah, ah, ah! jaj nekem szomorúnak,
Jaj nekem keserves anyának“

kezdetű Mária-siralom, mely Szelepcsényi, Kisdi és Kájoni énekes könyvében egyaránt előfordul.

Ezek mellé sorakoznak, mint ismeretesebbek, melyeket a nagyheti szertartások alkalmával ma is énekelnek a Stabat mater dolorosa: Álla a keserves anya kezdetű ének.

Más:

Krisztus anyja, Szűz Mária
Keresztfánál midőn sira,
Látván, hogy szentséges Fia,
Nagy volna halála kinja,
Keseregvén igy szóla,
Keseregvén igy szóla:

Óh Istenem! hova legyek;
Halál hol vagy? Éltem vegyed!
Szivem szakad gyötrelmemben,
Pallost most érzek lelkemben,
Óh szerelmes Jézusom,
Megváltó Krisztusom.[1])

Erről mondja Bogisich Mihály, hogy az ősi daliás költészet hangjai csengenek benne. De a fájdalmat kifejező dallamuk is beleillett a kor hangulatába s ezért voltak oly kedvesek a Mária-siralmak.

Ugyanazt mondhatjuk a zsoltárokról is. Erre vonatkozólag alexandriai Kelemen igy ir: „Zsoltáréneklésre nem minden kor alkalmas.“ Ő az, ki értéküket oly magasra emeli. „Mi szebb — úgymond — a zsoltárnál? Isten dicsőitése ez s a keresztények hitvallása.“[2]) Ezt tartotta szem előtt a kath. egyház, midőn a zsoltárokat szertartásai keretébe felvette s a szent miseáldozatnál is állandóan szerepeltette.

A zsoltárforditás azonban csak a reformáció korában lesz általános, mert ez a kor, a 16. század alkalmas volt erre. Dávid bánatos énekeiben megtalálta a helyzettel elégedetlen lélek a megnyugtató hangot. Dávid tekintélyének latbavetésével akarják az egyes felekezetek ellenfeleiket megnyerni.

[1]) Náray, Lyra Coelestis 65. l.
[2]) Bartalus István, Szertartásos énekek 8. l.

E mellett még a költői nyelv, a szép dallam egyaránt hatottak. A zsoltároknak általános használata a protestánsoknál, azok költői szépségei, a bennök rejlő s a kornak megfelelő hang, mindezek késztették a katholikusokat is a magyar nyelvű zsoltárok egyetemes kiadására.

De hozzájárult még más körülmény is. A zsoltárfordítások nem mindig voltak hűek; a bennök előforduló zsidó viszonyokat hazai eseményekre vonatkoztatták, s ennek megfelelően más részeket is átalakitottak. Egyikmásik, a protestáns gyüjteményekben levő szebb zsoltárt a katholikusok is szivesen énekelték, sőt énekeskönyveikbe is felvették.

Ezek az okok inditották Illyés Istvánt, hogy a katholikus zsoltárokat összegyüjtse, a hiányzókat leforditsa s esetleg új dallammal ellátva kiadja. Erre vonatkozólag mondja: „Nótájukat, a mint tudtam, mindinkább megtartottam.“ Máskor meg hivatkozik az egyes énekeskönyvekben megjelent dallamra. Annál inkább buzgólkodott a szövegnek katholikus felfogás szerint való visszaállitásában. A keresztény olvasónak szóló levélben megrója a protestáns forditót, a miért nem alkalmazkodik az eredeti szöveghez. Ő is, mint a többi zsoltárforditó, legtöbbször a Szentháromság dicsőitésével fejezi be énekeit.

Illyés munkásságával kapcsolatban meg kell emlitenünk a halotti énekeket és a litániákat, melyek szintén jelentékeny helyet foglalnak el az énekeskönyvek keretében.

A halotti énekek tárgyai az ember mulandósága, a véghetetlen örökkévalóság, az elválás fájdalma, a viszontlátás reménye. A megadás, Isten akaratában való teljes megnyugvás sokszor megható, s a fájdalomnak közvetlen hangján jelennek meg.

A litániák körmenetekre, magán- és nyilvános istenitiszteletre készültek. Leggyakoriabbak az oltáriszentségről és Szűz Máriáról szólók, melyek a benső s mély hit sugallatából az alázatos esengés hangján kérik Mária vagy a szentek közbenjárását Istennél.

Ezért a hangért is figyelmet érdemelnek a 17. századi énekek. Megismerjük belőlük, hogy már akkor minden énekfajnak meg volt az az állandó, jellegzetes dallama és hangja, mely, mintegy meggyökerezve, azóta folytonosan használatban van.

Sőt ezek nagy részének elemei a héber kultuszból vannak véve s arra vissza is vezethetők.[1]) Ennyiben mondhatjuk ősi eredetűnek a keresztény egyházi énekek dallamait. De megilleti ez a cim azokat a dallamokat is, melyekkel a kereszténység első századaiban a zenében jártas egyének a régieket szaporitották.

Kiválik ezek közül két szentatya, kik az egyházi ének terén valóságos rendszert alkottak: Szent Ambrus és Szent Gergely, a 4. század nagy alakjai.

---

[1]) Bartalus István, A magyar egyházak zenéje a 16. és 17. században.

Szent Ambrus, mint milanói püspök, tehetségénél fogva kedvelője volt az egyházi éneknek és zenének, s hivatalánál fogva pártolta is úgy, hogy őt méltán a nyugoti egyházi zene atyjának nevezhetjük. Zenei rendszerét kimeritően megismertetni hosszas volna, csak azt jegyzem meg, hogy ő inkább a szótagok mértékére, mint a ritmusra forditott gondot. Figyelembe vette a szótagok hosszúságát és rövidségét, s igy akart változatosságra szert tenni.

Annyiban ellentéte Szent Gergely, hogy a mértéket teljesen mellőzi, csupán dallammal akart változatosságot teremteni. Ezzel az egyházi éneklésbe egyszerűséget vitt be, miáltal dallamait a nyugoti egyházban kedveltté tette. Igy a szertartásos énekek keretében a Gergely-féle énekmód lett az uralkodó.

Ez az állitás vonatkozik az egyetemes egyházra, melynek az énekek közös tulajdonai voltak. De e mellett tekintetbe kell vennünk a nemzeti jelleget is. Mert az énekek szövegei, melyeket az emlitett atyák és más szerzők irtak, csak eljutottak hozzánk a kereszténység terjedésével változatlanul, de ezt a dallamról már éppen nem állithatjuk. Azt mindegyik nemzet egyéniségének megfelelően többé-kevésbbé átalakitotta. A Gergely-féle énekeket nálunk például a szótagok méretei szerint énekelték, pedig az eredeti énekekben az hiányzik.

Igy volt ez más népeknél is annyira, hogy az egyházi zene elfajulásától kellett tartani. Azért hozta a 16. század közepén tartott zsinat azt a határozatot, hogy az egyházi zenét meg kell tisztitani minden visszaéléstől, s hogy az iskolákban kizárólag Gergely énekei tanittassanak.

Ez a határozat azonban az egyházi énekekben levő nemzeti vonásokat nálunk nem semmisitette meg. Megakadályozták ezt a politikai körülmények, mert hazánkban akkor nem olyan idők jártak, hogy huzamosabb ideig a zene reformálásával foglalkozhattak volna.

De tekintsük ezen határozat eredményeként az 1560-iki esztergomi tartományi zsinat azon rendeletét, mely csak a száz évvel ezelőtt már meglévő énekek használatát engedi meg.[1]) Vajjon bizonyit-e ez valamit a magyar nemzeti elemek ellen az egyházi énekek dallamánál? Legfeljebb megerősiti, hogy már száz évvel előbb rendelkezett a magyar kath. egyház szép énekkészlettel, melyek az egyetemesség követelményei mellett bizonyára nemzeti vonásokat is foglaltak magukban. Jogosan mondhatjuk tehát, hogy a 17. századbeli egyházi énekeink dallamai a régi latin énekek és a kihalt népénekek vegyülékéből állnak.

A nemzeti dallamnak a régihez való elegyedését némileg elősegithette a magyar nemzeti versidom, mely több énekben megcsendül. Bár az alaki

---

[1]) Péterffy, Sacra Concilia II. 93.

tökéletesség nem igen mutatkozik az előbbi századhoz képest, mert egyrészt a régibb latin fordításokból sokat átvettek, másrészt meg az akkori fordításokban és eredeti énekekben is a latin mintát tartották szem előtt. Legalább erre enged következtetnünk Náray előszava a Lyra Coelestisben: Végül még azt kell megjegyeznem, hogy miként a zsoltárokban mindenütt vannak egyenlőtlen verssorok, néhol rövidebbek, másutt hosszabbak, melyeket összevonás és nyujtás által szoktak egy dallamra énekelni, úgy, bár ritkábban, előfordul, hogy ezen énekekben is néha egy, vagy két szótaggal, vagy talán egész szóval rövidebb, vagy hosszobb sorok találhatók, mivel inkább akartam az egyház vagy a szentirás szavaihoz, azok pontos értelmezéséhez ragaszkodni, mint alkalmas vagy csengő rímeket keresni; de azért ezeket a kántor könnyen alkalmazhatja a megszokott dallamra.

Tehát az értelmet tartják a fődolognak s ezt nem áldozzák fel sem ritmusért, sem a rímekért. Mindazonáltal találunk némi haladást a középkorhoz képest. Akkor csak a latin ének szótagszámát vették figyelembe, vagy néha azt is mellőzték. Ha az esetleg megegyezett a magyar verselés szótagszámával, fülébe csengett a fordítónak a magyar vers ritmusa is, s egy-egy népdal hatása alatt forditotta az egyházi éneket. Ezért már a középkori énekek közt vannak olyanok, melyek igazi magyar ritmussal irattak.

A 17. században amellett, hogy az énekszerzők, fordítók képzettebb emberek voltak, öntudatosabb volt működésük is. Voltak, akik külső alakban nem mindig a latin mintát utánozták, a ritmus mellett jó rímeket találunk, sőt az időmértékes verselésnek is vannak tökéletlen példái. Hatással lehettek a külső alak tökéletesedésére Szenczi Molnár Albertnek a század elején megjelent zsoltárai, de ennek technikai változatosságát nem érik utól.

Vannak esetek, midőn a szerkesztők a régibb gyüjteményekből minden alakitás nélkül átveszik az egyes énekeket. Pl. Szent Tamás himnuszának fordítása majdnem minden énekeskönyvben az 1642-iki Jézus szivét szerető szivek ájtatosságára stb. . . . megmagyaráztatott könyvecske után van, mert ritmikus tagoltságán nem találtak változtatni valót a későbbi énekgyüjtők sem.

Zengjed nyelvem dicsőséges
Úr testének szentségét;
Szent vérének becsületes
Árát, melyet világért,
Nemes virág, Szűznek tisztes
Magva, királyunk letett.

II.

Midőn a katholikusok mindjobban meggyőződtek az ének hóditó erejéről, tudatára jöttek annak is, hogy a régi énekekbe hibák csúsztak be. Ezek tovább terjedését meg akarván akadályozni, már az 1560-ban, majd az 1629-ben tartott nagyszombati zsinat felújitja és megerősiti azt a tételt, mely szerint új éneket csak az egyházi hatóság engedelmével szabad a templomi énekek közé felvenni. Egyúttal ez alkalommal határozatilag kimondták, hogy bizottság alakittassék egy katholikus énekeskönyv szerkesztésére.[1]) A kivitel azonban, talán az összeállitásra alkalmas egyén hiányában, vagy más okból, elmaradt. Különben az antireformáció akkori éltető szelleme, Pázmány, inkább az észre, mint a szivre akart hatni. Nagyobb eredményt várt a meggyőző bizonyitékoktól, mint az énekektől; pedig énekekben nem volt hiány.

Az öntudat felébredésének hatása alatt pedig most már tehetséges és tehetségtelen vállvetve látott az énekek készitéséhez. A középkori maradványok vagy azok mintájára irt későbbi énekek ugyanis nem feleltek meg a kor polemikus áramlatának. Az az eredetihez való tulságos ragaszkodás, mely a középkori magyar nyelvű egyházi énekeket jellemzi, egyrészt a világos megértést akadályozta, másrészt meg félreértést is szülhetett.

A középkori magyar énekekből Szilády Áron gyüjtött össze 55 éneket vagy töredéket, a későbbieket egyes kódexek foglalják magukban. Ezt annak bizonyságául emlitem, hogy a középkori magyar kath. egyház nem szoritkozott kizárólag a latin éneklésre. Az már ismét más kérdés, vajjon eredetiek vagy latin forditások-e ezek. Nyilvánvaló, hogy költői tehetség hiányában mindenekelőtt a latin énekeket ültették át, mert bennök megcsontosodva látták a keresztény hitelveket, mert ezeknek minden szava arany igazság volt előttük. De nem ritkán újakat is irtak. Igy a Nádor-kódexben levő „Ave salutis hostia“ kezdetű énekről azt mondja Toldy, hogy, mivel a latin szöveg eredetijét sem a breviariumban, sem a külföldi himnusz-gyüjteményekben nem találta, valószinűleg magyar szerzőtől való.

Volt tehát a katholikusoknak énekkészletük, csak azok összegyűjtéséről nem gondoskodtak eléggé. Amit magyarul énekeltek, az szájhagyomány útján terjedt, vagy néha elég volt, ha a kántor maga tudta az éneket, mert a váltóéneklés szokásban volt. Igaz, hogy az 1651-iki Cantus Catholici szerzője azt mondja, hogy „a változtatva való éneklés vette eredetit Szent Ignatius Martyrnak látásából, ki látván ama csodálatos látást, hol az angyalok sokasága a Szent Háromságot alternis vicibus változtatva dicsérte.“ Ez a régi eredet azonban nem zárja ki azt a nagy szolgálatot, melyet a váltóéneklés a hivőknek tett, alkalmassá tévén e buzgó tényked ést az egyszerű

---

1) Lányi Károly: Magyar Clerus érdemei.

embereknek is. A nép ugyanis nem tudhatott minden éneket s ha lett volna is énekeskönyvük, az olvasni tudók százaléka nem volt akkora, mint napjainkban s igy sokan a hallás után való tanulásra voltak utalva.

A 17. század második felében a kéziratok mellett a nyomtatott könyvek is megjelennek. Bár az e téren buzgó Szelepcsényi György, esztergomi érsek, s mások áldozatkészségéből egymásután több kiadás lát napvilágot, Illyés István mégis azért adja ki énekes könyvét[1]) 1693-ban, „mivel nyomtatott énekeink, főképpen vasárnapokra és halottak temetésére szűkebben vannak, hanem nehéz munkával és sok fogyatkozással kézről-kézre maradtak és irattak meg a jó formában és magyarsággal közölt énekek is.“

Különösen a vasárnapokra való nyomtatott énekeskönyvek hiányoztak tehát. Ezeknek szükségét érezték leginkább, mert a magyar nyelvű ének a kath. istentiszteletnél mindig nagyobb teret vivott ki magának. Igaz, hogy a mise latin nyelvű volt, de a pap szent cselekvényét magyar nyelvű ének, nem ritkán nemzeti dallam kisérte.

A 17. században az egyházi éneklés nem volt oly szervezett, mint napjainkban. Állandó énekkarok csak a nagyobb városok templomaiban, a székesegyházakban voltak. Legtöbb helyen akkor is a nép énekelt. A templom mellett levő iskola szolgáltatta az énekkart. Az egyházközségi iskolák a vallás tanai mellett az éneket is tanitották. Az iskola, templom és a családi tűzhely segitségével a szép ének örökségül unokáról-unokára szállt. De az új tanok szelleme a nép énekeinek buzgó hangjai közé is behatolt. Az egyszerű énekekbe a régi hitnek meg nem felelő tételek csúsztak; a nép ragaszkodott az újhoz, nem idegenkedett a protestánsok énekeskönyveitől sem. Mindezek előmozditották, hogy a katholikusok az énekek hiteles szövegét megállapitsák, hogy a hivek szükségleteit kielégitve minél több énekeskönyvet adjanak. Igy indul meg a 17. század folyamán a katholikus énekeskönyvek egész sora.

A nyomtatott énekeskönyveket kéziratos gyüjtemények előzték meg. A buzgó hivő, ha másként nem tehette, maga látta el magát vallási szükségletekkel. Istentisztelet alkalmával hallotta az énekeket, azok dallamos voltuknál fogva könnyen eszébe vésődtek s mikor hazament, leirta azokat. Később a nyomtatott énekeskönyvek mellett meg erre utalta szegénysége; énekeskönyvet szerezni ugyanis, drágaságuk miatt, nem mindenkinek lehetett.

Nem fontosságra, de időrendben első helyre tehetjük az újhelyi pálosok énekeskönyvét: Liber choralis Paulinorum Ujhelyiensium. Az ívalakú énekes két részből áll, az első Graduale Romanum, 57 levél, mely introitusokat és antiphonákat tartalmaz vasár- és ünnepnapokra. A második rész ugyanilyen tartalmú a misekönyv beosztása szerint. Ez a rész a Commune Apostolorummal

[1]) Zsoltári Énekek. N.-Szombat 1693.

kezdődik. Az utolsó három számozatlan levélen énekek vannak s néhányat találunk a szertartási rész között is.

A 17. század első feléből, közelebbről 1629—1635 közötti évekből való a Gyöngyösi Toldalék, egy 16. századbeli nyomtatvány végéhez csatolt kis kéziratos gyüjtemény, mely 23 magyar nyelvű egyházi éneket tartalmaz.

A már nagyobb terjedelmű magyar nyelvű kéziratos énekeskönyv a 17. század közepéről való s ez a Magyar Nemzeti Muzeum könyvtárában levő Jancsó Benedek-kódex. A Cancionale pergamentbe kötött, negyedrétű, 116 levelet magában foglaló gyüjtemény. Megviselt alakja nem annyira a sok használatról, mint hányattatásról tanuskodik. Több helyen csonka, igy már az első, Krisztus szenvedéséről szóló ének sem teljes.

Összesen 227 darabot foglal magában, melyek mind egyházi énekek. A hagyomány, a buzgó másoló vallásos ihlete nem engedte, hogy a gyüjteménybe mást is felvegyen. Ez az egyirányban haladó, kitartó gyüjtögetés annál feltűnőbb, mert az énekeskönyvet nem egy ember készitette. Erdélyi Pál hét kéz irását különbözteti meg benne,[1]) de az egészen végighúzódik Petri András gondos irása, kinek bejegyzéseit többször találjuk. Igy a 14. *b* oldalon[2]) Anno Domini 1630. 29. die Julii Andreas Petri áll, mi egyszersmind az időre vonatkozólag is felvilágositást nyujt. A 20. *a* oldalon Andreas Georgius Petri manu propria bejegyzés van, a 45. *a* oldalon pedig: Finis huius Cantionis per Joannem Réti. Petri András nevével még vagy 11 helyen találkozunk. Ennélfogva őt jogosan nevezhetjük főgyüjtőnek, mi állásánál fogva is megilleti. Erről az 53. *b* oldalon világosit fel bennünket, midőn neve után teszi a rector scholae zent kiraliensi cimet. Sőt még kedélyállapotáról is tudósit, midőn a 81. *a* oldalon „Hallgass meg mostan felséges Isten“ kezdetű jeremiád után megjegyzi, hogy „in magna tristitia“ irta.

A bejegyzett néhány évszámból meghatározható a kódex kora is. A 14. *b* oldalon 1630, a 42. *b* oldalon 1663, s a 97. *a* oldalon 1668, bejegyzés van, miből jogosan következtethetjük, hogy az énekeskönyv 1630. és 1668. között iratott. Helyesirása is a 17. század közepére mutat. Sajátságos szerkesztését máskép megérteni nem lehet, mint hogy különböző időközökben majd ennél, majd annál fordult meg, amint ki-ki egy éneket megtanult, vagy valami forráshoz jutott, melyből lemásolta. Ez utóbbi valószinűbbnek látszik, mert a legtöbb ének egész terjedelmében van meg, már pedig a templomban bizonyára akkor sem énekeltek el egy énekből minden versszakot, hanem csak a szebbeket vagy az első szakokat. Lehet, hogy régibb, enyészetnek indult lapokról másolták, hogy megmentsék az énekeket. Meritettek néhányat a protestáns gyüjteményekből is.

---

1) E. Phil. Közlöny, 1893.

2) A 14. levél második oldalán.

Az bizonyos, hogy a Jancsó Benedek-kódexet nem egy gyüjtemény után irták, sem pedig kinyomatásra nem szánták. Ez kiviláglik abból a rendszertelenségből, mellyel a könyvet összeállitották, mert a rendszeres beosztásnak csak csekély nyoma látszik. Azt hiszem, nem lesz érdektelen, ha az énekeket legalább számuk szerint csoportositva adjuk, mert ebből láthatjuk, mily gazdag és bő anyagot foglal magában egy ilyen magán használatra szánt kézirati gyüjtemény. A másolók az új énekeket is felvették, sőt talán maguk is irtak ilyeneket. Ez a feltevés a kiállitás megfigyelése után éppen nem látszik merésznek, mert ez után itélve nem voltak azok egészen egyszerű emberek. Hiszen Petri András iskolamester volt, azon osztályból való, mely hivatásánál fogva buzgó művelője volt az énekeknek. Igaz, hogy erre megdönthetetlen bizonyitékot felhozni nem tudunk. Van ugyan az 56. *a* oldalon az A inicialéban egy bejegyzés, mely erre engedne következtetni, de ez nagyon kétes értékű. A nevezett helyen ugyanis ez áll: Andreas Petri F. De nem vonatkozhatik-e ez az F. (fecit) magára az iniciáléra? Nem valami művészi ugyan, de a buzgó rajzoló hiuságát akarta kielégiteni, midőn nevét oda jegyezte. Annál kevésbbé lehet ezt figyelemhe venni, mert több helyen találjuk a „per Joannem Réti“ és „per me“ bejegyzéseket olyan ének után, melyeknek szerzőjét és eredetét ismerjük. Ami az énekek eredetét illeti, sok a latinból való forditás. Majdnem teljes számban megtaláljuk a középkori maradványokat. Az énekek legnagyobb része magyar, de több mellett ott van a latin szöveg, sőt néhány tisztán latin nyelvű is van.

A másolók nem annyira szertartásos, mint a népénekek összeirására törekedtek. Legnagyobb számban az ádventi és a karácsonyi időkörre való énekek foglalnak helyet. Némelyik elé határozottan kiteszik, hogy erre vagy arra az ünnepre valók, másoknál csak az ének tartalmából lehet következtetni.

A gyüjtemény beosztására vonatkozólag a fontosabb énekek vagy énekcsoportok.

Ádventra: A kereszténységben, igaz vallást az hitben, hogy higyjünk egy Istenben, 16. *a*; Az öröktől fogva való, testben emberért meghaló ige mennyből alá küldeték, 97. *b*; Szűz által jött e világra, 98. *a*; Rorate coeli de super: Harmatozzatok egek, 108. *b*; Latin és magyar szak váltakozik a Mittitur ad virginem: Küldeték szűz szent leányhoz Isten erőssége .... kezdetű énekben, 17. *a*; In adventu Domini, 16. *a*; Alia ad eundem, 16. *b*; Ádventben énekelhetők a 17. *b*, 18. *a*, 18. *b*, 19. *a*, 19. *b*, 20. *b* lapokon lévő Mária-énekek. Ezek között van az Óh fényességes szép hajnal, Krisztus anyja .... kezdetű szép ének.

Már karácsonyra több éneket tartalmaz. Itt egyúttal valami rendszer is van, amennyiben a karácsonyi énekek a 22—34-ik levélig megszakitás nélkül következnek egymás után: Dicséretes az gyermek, ki ez nap szüle-

tett; Szűz szüle szent Fiat; Ez nap nekünk dicséretes nap; Gignit virgo filium, Coelestium lilium; Jer, mindnyájan örüljünk és szivünkben vigadjunk stb. Ezek között van a már emlitett vegyes ének is némi változtatással.[1]) Hozzájuk csatlakozik még egy rövid karácsonyi latin ének a 48. *b* lapon s Réti János kezdetleges éneke 93. *b* l.

Már kisebb a nagybőjti időre való énekek száma, melyek Krisztus szenvedésével és a megváltás nagy munkájával foglalkoznak. A 37. *a* oldalon találjuk a virágvasárnapra való himnusz latin és magyar szövegét: Gloria, laus et honor tibi sit rex Christe redemptor. Krisztus szenvedésének történetéből vétetett az első csonka ének. De eadem alia a 3. *b* lapon.

Nagyhétre való énekek vannak a 37—40. levélig. In coena Domini: Jézus tanitványainak lábokat megmosogatá; Az olajfának nagy, magos hegyén. Epikusan elmondja Jézus halálánál történteket. De passione Domini: Patris sapientia, Az atyának bölcsesége, bizony istensége .... 39. *a* l. Ezután hiányos a gyüjtemény, s a következő lapon már passio töredék van magyarul; ugyancsak csonka a 112. levélen lévő passió is.

Pünkösdre hat éneket találunk (51—53.). Jövel szentlélek Uristen, lelkünknek vigassága; Az Úr Krisztus, Isten fia, Szent atyjától elbocsátja, Az szentlelket e világra; Pünkösd napja betelvén, Jeruzsálemben levén; A pünkösdnek jeles napján; Spiritus sancti gratia, Apostolorum pectora: A szentléleknek malasztja, Az atya Istennek akaratja . . .; Az pünkösdnek jeles napján Szentlélek Isten küldeték.

A pünkösdi énekek után következik három ének a Szentháromságról: Imádunk mi téged Szentháromság, Kiben semmi nem lehet hamisság; De sancta Trinitate: O pater sancte mitis atque pie gyarló fordítása, 54. *a* l.

Ennyiben lehet összefoglalni az egyes ünnepek szerint való beosztást. Az egyes részekből mégis azt lehetne következtetni, hogy a másolók rendelkezésére valami irott vagy nyomatott forrás állott, mert néha az egyfajta énekekből egész sorozatot vesznek, nemcsak az előbbieknél, hanem máshol is, melyek Máriáról, az oltáriszentségről, a világ mulandóságáról, a halálról vagy utolsó itéletről szólnak, vagy az általános romlottságot ostorozva bűnbánatra intenek. Igy pl. a 13—21-ik levélig majdnem kizárólag Mária-énekek vannak, mig a 93—108-ik az oltáriszentségről szólók foglalnak helyet, a jeremiádok pedig némi megszakitással az 56—88. lapig terjednek.

Ezen csoportozatokból a rendszeres forrás használatának elvetése mellett legfeljebb azt a feltevést engedhetjük meg, hogy az egyes részeket különféle gondolkodású és felfogású emberek irták. Szűz Mária tisztelője

---

1) In dulci jubilo, vigan énekeljünk,
Mi megváltónk nyugszik in praecepio;
És fénylik, mint a fényes nap
Matris in gremio, alpha est et O.

összeszedte a Mária-énekeket, mig a másik az emberek bűneiről, a kor romlottságáról kesergőket találta feljegyzésre méltóknak s e közben hajlamot, vagy tehetséget érezvén magában a másoló, újakat is irt, mert erre a képzettségük meg volt. Emlékezzünk csak vissza, mily nagy szerepet visznek a 16. és 17. században azok a szegény iskolamesterek és papok. A megindult szellemi mozgalomnak ők az éltető erői. A protestántizmus fellépése után ők úgyszólván az irodalmi élet vezetői, amennyiben ők látták el a népet szellemi szükségleteikkel.

Ez a hivatás és kötelességtudás közös volt minden felekezetnél. A katholikus iskolamester is forditott latin énekeket, vallási buzgóságból irt újat s amit megszerezhetett, azt összegyüjtötte. A fáradságos munka után pedig oda jegyzi: Finis adest operis, mercedem posco. Vajjon miféle jutalmat várhatott volna a szegény másoló? Ha csak azt nem gondoljuk, hogy a gyüjtemény mégis valami megrendelésre készült. Nem lehetetlen, — bár ismét feltevés, — hogy egy gazdag erdélyi nemes, valami buzgó pártfogó megrendeléséből iratott. Ez a körülmény némileg megmagyarázná azt is, miért változnak oly gyakran a különféle kézirások. Egy-egy másoló kezében többször kellett megfordulnia; az időnkint összegyüjtött vagy szerzett énekeket beleirta, azután tovább adta, hogy mások is irjanak. Csak igy várhatott valami jutalmat az iró.

A 17. század második feléből való egy másik kéziratos énekeskönyv: Mihal Farkas gyüjteménye,[1]) mely fontosságra nézve éppen nem vetekedhetik az előbbivel. Először koránál fogva, mert iratása arra az időre esik, mikor a nyomtatott katholikus könyvek már jobban elterjedtek; másodszor, mert teljesen magánjellegű volt. Mindamellett nem érdektelen vele foglalkozni, mert világot vet arra, hogy milyen énekek vonzották akkor az egyszerű ember lelkét.

Vajjon hallás után, vagy más gyüjteményből szedte-e össze énekeit, nem emliti a gyüjtő. Valami forrást bizonyára használt, miről meggyőződhetünk, ha figyelembe vesszük, hogy egyik-másik hosszabb ének teljes szöveggel van meg a gyüjteményben.

A beosztása azt mutatja, hogy alkalmilag időről-időre szedettek össze, s a több helyen előforduló latin cimek, a teljes szövegü litániák minta után való másolásra engednek következtetni. Megerősiti ezt a külső alak is; pl. a 83. *a* lapon lévő ének az oltáriszentségről nemcsak tartalmilag egyezik a Jancsó Benedek-féle gyüjteményben lévő hasonló énekkel, hanem leirási módja, röviditései is ugyanazok. A másolás mellett tanuskodik a néhány latin ének is, melyeket a nép bizonyára nem énekelt. Vehettek énekeket

---

[1]) Az elnevezés Erdélyi Páltól való: Adalékok a régi magyar irodalom történetéhez. Egy. Phil. Közlöny, 1893.

Kájoni könyvéből, mely Erdélyben jelent meg. Egyes énekekről meg világosan látszik, hogy tisztán hallás vagy megtanulás után vannak feljegyezve. Rövidségük és hiányos voltuk mellett erre mutat a más gyüjteményektől elütő szöveg is. Sok meg van a Jancsó Benedek-kódexben, de kisebb-nagyobb eltéréssel.

Jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának birtokában van a nyolczad alakú énekeskönyv (482. Oct. Hung.). Nincs annyira megviselve, mint a Jancsó Benedek-kódex, de több helyen hiányos s a rossz irás miatt nehezen olvasható. A leiró a maga számára készitette; nem sokat adott a külső csinra, csak arra, hogy meglegyenek énekei. Azzal sem törődött, hogy milyen rendben vannak s igy megtörténik, hogy tévedésből, vagy talán az egyik olvashatatlansága miatt, egy éneket kétszer is leirt.

A 149 levélre terjedő gyüjteményben mintegy 106 részint teljes, részint csonka egyházi éneket találunk. A 103—115. levélig terjed egy verses passió, ezt követi egy töredék és egy vitézi ének: Cantio Stephani Kádár. Az előbbiben Erdélyi Pál iskola-drámai maradványt lát.[1])

Az énekek közül a legnagyobb rész a többi irott vagy nyomtatott gyüjteményben is meg van. Beosztást vagy rendszert éppen semmit sem találunk benne. Tárgyukat tekintve legtöbb ének Szűz Máriáról és az oltáriszentségről szól. Megtaláljuk itt a legszebb Mária-énekeket: Mária, malasztnak anyja; Angyaloknak nagyságos asszonya, Úr Jézusnak dicsőséges anyja; Nagyboldogasszony napjára: Felvitetik magas mennyországba, angyali szűz, örvendetes házba; Szűz Mária kegyes anya, Szentháromságnak leánya; Üdvözlégy szép Szűz Mária, angyaloknak királynéja; Jer, mi dicsérjük a szép Szűz Máriát; Oh Istennek szent anyja, szépséges Mária; Oh fényességes szép hajnal, Krisztus anyja; Mennynek királyné asszonya; Mennyországnak királynéja, irgalmasságnak szent anyja; Ave regina: Mennyországnak királynéja; Oh áldott szűzanya.

Hasonlóan bennfoglaltatnak az oltáriszentségről szóló legszebb énekek is:

Csodálatos Istenség,
Megmérhetetlen nagy fenség,
Áldott légy oltáriszentség.

Imádlak tégedet halhatatlan Istenség; O magnum sacramentum: Oh titkos és mélységes, csodálatos nagy Istenség; Ave salutis hostia.

Van több jeremiád-féle könyörgés: Hallgass meg, kérünk, Úristen, keserves könyörgésünkben; Könyörgésünkre kegyes füleidet hajtsd le Úristen; Emlékezzél Úristen hiveidről, kik kiáltunk tehozzád szükségünkben; Hajtsd meg Úristen kegyes füleidet, Kérem felségedet, Halld meg kérésemet; Ser-

---

[1]) A vitézi éneket teljes szöveggel közölte Egy. Phil. Közlöny, 1893.

kenj fel álmodból óh emberi nemzet; Mit bizik ez világ ő álnokságában; Ébredjél fel világ bűneidből. Hozzájuk tartoznak azok az énekek, melyek az utolsó dolgokról: a halálról, ítéletről, mennyországról vagy pokolról elmélkednek.

Az ünnepekre való énekekből csupán a karácsonyi időkörre találunk néhányat.

Az énekeskönyv irója egyszerű székely ember lehetett. Az irás néhol kezdetleges, bizonytalan vonásai miatt majdnem olvashatatlan. De néha egyenes vonalú, rendesebb külső forma tárul elénk. Igy gondolkodóba ejti a szemlélőt, hogy vajjon a 25. *a* lapon levő „Mely félelem s rettegés lesz az napon“ kezdetű, halálról és utolsó ítéletről szóló ének szép, gondos irását ugyanaz a kéz végezte-e, mint az 56—59. lapig terjedő énekekét. Az irás vonásainak nagyjában való megegyezése mellett is valószinű, hogy a másolásban többen vettek részt.

A főgyüjtő mindenesetre az emlitett Mihal Wolfgangus volt, ki nevét több helyen feljegyezte. Már a gyüjtemény bőrtábláján ott van a Mihal Farkas név; másutt a latinos Wolfgangust használja. De nemcsak nevét találjuk meg, hanem világosan megmondja azt is, hogy az éneket ő irta. Az 52. *b* lapon „Gloria laus et honor“ kezdetü ének után található: Anno Domini 1678. Volfgangus Mihal scripsit; a 145. levélen pedig A. Domini 1680. per me Michaelem Volfgangus bejegyzés van.

A gyüjtemény korát illetőleg szintén több adatot találunk. Évszám van a 11. *b* lapon „Angyaloknak nagyságos asszonya után“ kezdetü ének után, 1693. A 20. *b* lapon „Üdvözlégy szép Szűz Mária“ c. ének után: Anno Domini 1690. esztendőben derék takarodás idején, derék nyárba Baressónál megverik az nimetet. Az erdélyi hadat Tököli az török tatárral együtt Teleki Mihály több német emberekkel együtt ott elviszi. Megtaláljuk még benne a következő évszámokat: 1687, 32. *b*; 1678, 52. *b*; 1677, 66. *b*; 1690, 71. *a*; 1691, 80. *a*; 1719, 96. *b*; 1683, 123. *b* l.

Ezek után itélve, ha az 1719-et, mint valószinűleg későbbi bejegyzést, nem vesszük figyelembe, azt mondhatjuk, hogy a gyüjtemény 1677—1693-ig iratott össze. Az előbbi bejegyzés is mutatja, hogy irója egyszerű ember volt, ki az időt a mezei munka szerint méri, de érdeklődött a kor eseményei iránt is; áhitatos énekei közé beveszi azt, hogy talán mint heves kuruc többször lelki gyönyörűséggel olvashassa: „megverték a nimetet.“

Egykorú ezzel a M. N. Múzeum könyvtárának birtokában levő énekgyüjtemény, a Zsoltárok könyve.

Nyolcad alakú 490 levelet magában foglaló kötet. Nevének megfelel, mert tartalmának legnagyobb részét zsoltárok teszik. Szent Dávidnak 150 zsoltárán kivül megtaláljuk a következő énekeket: Mózes éneke; Mózes más éneke, melyben kéretik az igaz hitben és isteni félelemben és az keresz-

tényi életben végig való megmaradás; Szent Anna éneke; Isaiás próféta éneke; Ezekiel éneke; A három ifjak éneke; Habakuk éneke; Boldogasszony éneke; Zakariás és Simeon éneke.

Az iró kéziratos források után másolta énekeit, de kilétéről hallgat. Korára vonatkozólag már nyujt felvilágositást, amennyiben az egykorú, kijavitott kötési táblán az 1678. év bejegyzését látjuk. A zsoltárok hangjegy nélkül irattak.

Kévésbbé tartom fontosaknak azokat a gyüjteményeket, melyek a nyomtatott énekeskönyvek elterjedése után keletkezvén, új énekeket alig foglalnak magukban, hanem nagyrészt a nyomtatottakból való másolatok, vagy kinyomatás czéljából összegyüjtött énekek. Ilyenek a budapesti egyetemi könyvtárban levő Magyar Concionale s egy másik, a Contionale et Passionale Hungaricum. Ezek már szorosan a szertartási szükséglet kielégitését czélozták.

A Magyar Concionale a 17. század végén és a 18. század elején összeirt 4-ed rétü énekes. Külsőleg jó állapotban maradt fenn, de néhány helyen csonka.

Az énekek első szakát hangjeggyel adja az iró, azonban ez több helyen hiányzik s helye rendetlen irással bejegyzett, elmélkedésre szánt mondatokkal vagy más kezdetleges irású, érthetetlen bejegyzésekkel van pótolva. Bogisich Mihály erre vonatkozólag azt mondja, hogy az iskolamester (kinek a gyüjteményt tulajdonitja) a könyvet bizonyosan az asztalon hevertette s családjának egyik nagyreményü sarja, kis gyermeke, rossz tollal, rozsdás tintával az énekek közt fennmaradt téren irógyakorlatokat tartott.[1])

Abból is látszik, hogy avatatlan kezekben forgott, hogy egyes levelei szakadozottak, az énekek rovására néha egy-egy levél fele hiányzik. Az énekeskönyv már inkább a szorosan vett szertartási szükségleteket akarta kielégiteni. Ez meglátszik beosztásán és tartalmán is. Mindamellett a miseénekek még nem mindig teljesek. Újesztendőre és vizkeresztre már van Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus és Agnus Dei.

Az elején mindjárt csonka gyüjtemény (két levél hiányzik) ádventra való énekekkel kezdődik; ezután nagyjában követi az időrendi, de tempore beosztást.

A 19—44. levélig terjedő karácsonyi énekek közé a helytelen elrendezés vagy a könyvkötő összezavarása miatt más énekek is kerülnek. Ujévre, 22. l. Ádventra, 26. l.

Közöttük sok szép régi és új ének van. Pl. új karácsonyi ének:

---

[1]) Magyar egyházi népénekek a 18. századból.

Szép violácska, kedves rózsácska,
Szerelmes, kisded, szép Jézuska,
Ki most születtél, emberré lettél,
Örömet nekünk készitettél.
Vigasztald meg nemzetünket,
Foglald hozzád mi szivünket,
Vedd kedvesen ez dicséretünket.

A karácsonyi énekek után nagyobb számmal vannak Jézus kinszenvedéséről és haláláról szólók, majd egymásután következnek a husvéti, Jézus mennybemenetelére, pünkösdre, Szentháromságról s végül tizenegy levélen a közönséges időre és vasárnapokra való énekek. Az utóbbiak Szűz Máriáról és az oltáriszentségről szóló énekeket foglalják magukban. A végén levő, szentekről szóló énekek közül néhány más kézzel, már valószinűleg a 18. században iratott a gyüjteménybe. Szent Miklóshoz intézett ének után a rendes énekek sora megszakad; utána hiányos a kézirat, mert a 42 lapra terjedő passió eleje nincs meg. A passió után van Jeremiás siralma tiz lapon s végül Cantus in processione B. Mariae Virginis Purificatae.

A gyüjteményben levő 173 ének legnagyobb része magyar, akad néhány latin szövegű s egy-két vegyes ének is. Ez utóbbiak közül adventra való:

Redemptoris mater
Óh, szépséges Szűz Mária,
Porta tu per via
Mennyek fényes kapuja,
Egek csillaga, lelkünk záloga . . . . stb.

Az iró kilétét nem árulja el. Más kézzel irt darabokat is találunk ugyan benne, de mivel az egészen végighúzódik egy másoló tolla, jogosan tulajdonitjuk annak, bárki volt is. Az erre vonatkozó bejegyzések nem világositanak fel bennünket. Nevet, nem számitva a majdnem minden lapon előforduló érthetetlen irás kezdetleges vonásait, két helyen találunk. A 47. lapon egy karácsonyi ének után: Geller János nekem kedves anyám, olvasható. Az nem nyujt semmi felvilágositást. A másik bejegyzés szintén nem mond semmit, amennyiben csak irásgyakorlatból vagy valami magánügyben történhetett. Szent Benedekről való ének után ugyanis egyszerű irással ez olvasható: Admodum Reverendo in Patri Christo gn. Münich e societate Jesu Sacerdoti 1758. Ez legfeljebb az énekeskönyv életére vethet világot, amennyiben egyik tulajdonosa lehetett jezsuita.

Éppen oly szegények korára vonatkozó bejegyzései is. Az előbbin kivül csak egy évszám található: 1721.; ez azonban az énekeskönyv végén van, melynek már irása is a 18. század elejére mutat.

A 17. század végéről vagy a 18. elejéről való a Contionale et Passionale Hungaricum, Socitatis Jesu, Residentia Turociensis.

Bár irása után itélve inkább a 18. század első feléből való, méltó a felemlitésre, mert úttörőnek tarthatjuk a latin szövegü mise-énekek teljes megmagyarositása terén.

Ezt a célt magából az előszóból is kivehetjük, midőn az ismeretlen iró, ki magát „author"-nak mondja, azt irja: „Sokak kivánságának, de egyuttal a közszükségletnek eleget teendő — a Kyriet, Gloriat és Credot — a nevezetesb s nagyobb ünnepek s a közönséges idő számára magyar nyelven elkészitettem, ezekhez adván még sok egyéb újabb énekeket."

A mise-énekek megmagyarositását csakugyan nála találjuk először s az idézett szavakból azt következtethetjük, hogy az iró Náray György „Lyra coelestis"-ét nem ismerte,[1]) de valószinű, hogy az énekek kinyomatását amannak megjelenése miatt maradt el, mert, hogy a nyomda számára állitotta össze az author, világosan jelzi.

Az énekgyüjtemény ívalakú, jó állapotban került a budapesti egyetemi könyvtárba a turóci jezsuiták könyvtárából. Úgy a hangjegyirás, mint az énekek szövegének kiállitása gondos kézre mutat. A kéziratot maga a másoló felosztja két részre, mely szerint az első rész a különféle alkalomra készitett énekeket tartalmazza időrendben, a másodikban pedig Krisztus szenvedésének a leirása van a négy evangélista szerint.

Az első rész szorosan a de tempore beosztást követi. Ádventi énekekkel kezdődik; ezek után a szép karácsonyi énekek sora a 11—39. lapig terjed. E rész énekei hangjukban követni akarják azt a könnyedséget, mely az öröm hangjával együtt szokott járni. Mily lendületes pl. a 32. lapon lévő „más új ének":

Zengedezzünk vig énekkel,
Dicsérvén Istent nyelvünkkel,
Hogy Krisztus Szűz Máriától
Született, mint szép virágtól.

Akkor nagy változás esett,
Éj naphoz hasonlóvá lett,
Az angyalok sokasága
Énekelt vigadozva.

A nagyböjti és husvéti énekek csoportja a 39—46. lapig tart, melyeket a pünkösdi s az oltáriszentségről szóló énekek követnek. A boldogságos Szűzhöz és a szentekhez intézett énekek után az első részt a közönséges időkre való és halottas énekek csoportja zárja be.

---

[1]) Megjelent Nagyszombatban, 1695-ben.

III.

Hosszas készülődés után végre a 17. század második felében megindult a katholikus énekeskönyv-nyomtatás is s néhány buzgó főpap, különösen Szelepcsényi György esztergomi érsek támogatása mellett egymást érték a kiadások. Illyés István a 17. század végén mégis panaszkodik, hogy kevés a nyomtatott ének.

Ha 1693-ban ily hangon beszél, mit szóljunk a század első feléhez! Mi pótolta akkor a nyomtatott énekeket? A kézirati gyüjtemények. Mert ne gondoljuk, hogy a felsoroltakkal a 17. századi kéziratos énekeskönyvek ki vannak meritve. Korántsem. Igaz, hogy a folytonos használat sokat az utolsó foszlányokig elszaggatott, másokat meg az idő romboló hatalma tett tönkre, de azért, ha a figyelem nagyobb mértékben feléjük fordul, nem egy gyüjtemény kerülhet még napfényre.

Tagadhatatlan, hogy használták a katholikusok a protestáns énekeskönyveket is, hiszen azt maga Illyés István esztergomi kanonok világosan mondja, de saját énekkészletüknek azért meg kellett lenni. Ez minden bizonnyal meg is volt, habár a szükségletnek éppen nem megfelelő számban. Világosan jelzi ezt az 1651-iki Cantus Catholici kiadója, midőn azt mondja: „Egy néhány régi és új, deák és magyar énekek, a sok együgyüek közül egybeszedettek és kibocsáttatnak.“ Ime csak nehányat ad a sok közül, pedig majdnem 200 éneket találunk benne.

A Cantus Catholici előtt azonban fel kell még emliteni egy imádságos könyvet, mely néhány éneket tartalmaz, melynek első kiadása 1629-ből való. Cime: A' Jézus szivét szerető szivek ájtatosságára, szives képekkel kiábrázoltatott és azokról való elmélkedésekkel és imádságokkal megmagyaráztatott könyvecske.

Megjelenése körülményeit és szerzőjének kilétét elmondja a pozsonyi könyvnyomtató, ki a második, 1642-ben Pozsonyban megjelent kiadást nyomtatta. Itt emliti, hogy „elmélkedéseket és imádságokat szerzett egy lelki tanitó magyarországi nádorispán uram ő nga udvarában nem egyéb okért, hanem csak a maga ájtatosságáért, melyeket látván és megkedvelvén a ngod (Nemzetes és nagyságos Kapi Klára asszonynak van ajánlva) hitves urának néhai szerelmetes huga, a nemzetes és ngos gróf Bedegi Nyári Krisztina asszony, a tekintetes ngos gróf, Galantai Eszterházi Miklósnak, magyarországi nádorispán urunknak szerelmes házastársa, mind a maga ájtatosságára, mind egyéb ájtatos és istenfélő személyek kérésére kinyomattatott volt Bécsben közel tizenkét esztendővel ezelőtt Ferentzfi Lőrincz által.“

Ezután megjegyzi, hogy, mivel az első kiadás elfogyott, „noha akkor nem keveset nyomtattatott,“ nga újra kinyomatta.

A 8-ad rétű, elég jó állapotban fennmaradt imádságos könyv a M. T. Akadémia könyvtárának tulajdona. (O. 124.) Közelebbről azért érdekel ben-

nünket, mert „a vége felé egy-nehány régi szép himnuszok vannak, melyeket némely ájtatos emberek deákból magyarra forditottak.“

Az első 6 számozatlan levél után elmélkedések vannak (számszerint 20) a 171. lapig, a második felében (172—260. l.) himnuszok. Összesen 19 éneket tartalmaz s bár a könyv végén csonka, valószinű, hogy az énekek száma teljes, csupán az utolsó, a Szüzek napjára való ének hiányos. A füzésből ugyanis megállapithatjuk, hogy az utolsó ívből hiányzik egy levél. Az a körülmény pedig, hogy az utolsó ív két levelén a többihez képest aránytalan kis betük vannak s ezek is összetömve, arra enged következtetni, hogy a könyvnyomtató csak azért szedte kisebb betükkel, tömöttebb sorokban a két utolsó lapot, hogy az ének kiférjen s ne kelljen neki új ívet kezdeni.

A könyv szerzője Hajnal Mátyás jezsuita, ki, mint Eszterházi Miklós nádor udvari papja, befolyását arra használta, hogy egyházának használjon s a három kiadásban (Bécs 1629., Pozsony 1642., Bécs 1644.) is megjelent imakönyvével, a szép elmélkedésekkel és énekekkel a buzgóságot emelje.

Az 1651. évben végre megkezdődött a nyomtatott rendes énekeskönyvek kiadása, melyek közül az elsőnek a cime:

Régi és Új Deák és magyar Ajtatos Egyházi Énekek és Litániak, kikkel a' Keresztyének esztendő által való Templomi Solennitasokban, Processiokban és egyéb ájitatosságokban szoktak élni: Most ujonnan egybe szedettek és a Keresztényeknek Lelki épületekre és vigasztalásukra kibocsáttattak. Anno MDCLI.

A könyv szerzője ismeretlen, csak valószinűség szerint tulajdonitják némelyek Ragyóczi Péter egri kanonoknak. A gyüjtő egyúttal új énekeket is irt, mint maga mondja: „hos hymnos partim conscripsi, partim apiculas imitatus, ea qua potui sollertia, conquisivi.“ (Ezen himnuszokat részint magam irtam, részint a méheket utánozva a tőlem telhető gonddal összegyüjtöttem.)

Kisdi Benedek, egri püspök költségén jelent meg, a kinek ajánlva van: „Illustrissimo ac Reverendissimo Domino Domino Benedicto Kisdi Episcopo Agriensi, Comitatuum Heves et utriusque Szolnok perpetuo et supremo Comiti . . . .“ stb.

A budapesti egyetemi könyvtárban levő példány a turóci jezsuitáké volt, mint a cimlapon található bejegyzés mutatja.

A 4-ed rétü, jó karban fennmaradt énekeskönyv 269 lapra terjed. Elől 6 számozatalan lapon ajánlás és előszó, a végén levő 7 számozatlan lapon pedig betürendes tárgymutató van.

Beosztása: Adventi énekek 1—8. lapig; karácsonyi énekek (9—42. l.); újesztendőre és vizkeresztre (42—45. l.); nagybőjtre való énekek (47—69. l.); husvéti énekek (70—79. l.); Úr mennybemeneteli napjára (80. l.); pünkösdi énekek (81—87. l.)

Ezek után következnek az oltáriszentségről (87—97. l.), a boldogságos Szűz Máriáról (106—137. l.) és a szentekről való énekek. Van még benne 8 psalmus, litániák: processiokra, az oltáriszentségről, mindenszentek litániája, Boldogasszonyról és a megholt hivekről s végül halotti énekek.

Az énekek legnagyobb része meg van már a kéziratos gyüjteményekben, újat alig találunk benne.

A Cantus Catholicinak egy másik, már jóval bővebb kiadása 1674-ben jelent meg Kassán, melynek teljes cime:

CANTUS CATHOLICI
LATINO - HUNGARICI
IN LUCEM DATI
AUTHORITATE ET LIBERALITATE
ILLUSTRISSIMI AC REVERENDISSIMI D. D.
FRANCISCI LEONARDI
SZEGEDI
EPISCOPI AGRIENSIS.

Az
Méltóságos egri Püspök Urunk Ő nagysága
akarattyából és bőv-kezű adakozásából
kibocsáttatott
Magyar és Deák
Keresztyéni Catholicus Énekek
Istennek nagyobb dicsőségére és Magyarország lelki vigasztalására.

Cassoviae,
Typis academicis, Soc. Jesu: per Franciscum Lubovienski et Gregorium Pilgram.
An. 1674.

A gazdag tartalom és szép dallamok méltán előtérbe állitják az 1651-iki fölött. Ezen nem is csodálkozhatunk, mert mig az a kezdet nehézségeivel küzdve csak hosszú halogatás után jelenhetett meg, ez előtt már rendezett énekkészlet állott, melyet csak ki kellett bővitenie.

Azonkivül mindinkább belátják az énekeskönyvek nagy fontosságát. A könyv kiadója az ajánlásban maga beismeri, hogy a reformáció hiveit, vagy legalább egyrészét „a Római Szent Hittől az éneklés-béli zengésnek édesgetése vonta vala el.“

A nagy terjedelmű 560 lapot magában foglaló könyvben a mise-énekek külön részeivel együtt mintegy 553 éneket és hat litánáit találunk. A beosztás itt is időrendben az egymás után következő ünnepkörök szerint van.

Az egyes alkalmakra való énekek lapszám szerint a következő terjedelemben foglalnak helyet: Adventi énekek 1—42. l. Karácsonyi énekek 43—139. l. Újesztendőre való énekek 139—157. l. Vizkereszt napjára való énekek 157—164. l. Vizkereszt utánra való énekek 164—216. l. Farsangos napokra való énekek 216—249. l. Nagybőjtre való énekek 249—331. l. Husvétra való énekek 331—358. l. Úr mennybemenetele avagy áldozó napján való énekek 359—367. l. Pünkösdi énekek 368—381. l. Szentháromságról való énekek 382—392. Úrnapjára, avagy az oltáriszentségről való énekek 393—433. l. Közönséges időre és vasárnapokra való énekek 434—456. l. Boldogasszonyról való énekek 457—495. l. A szent angyalokról 495—497. l. A dicsőült szentekről 497—536. l. A megholtakról való énekek 537—547. l. Litániák 548—560. l.

Az énekeknek egy ötödrésze latin szövegű, ezenkivül vagy 15 vegyes, azaz latin-magyar van benne. Mind az ádventi, mind a karácsonyi énekek keretében jóval többet találunk, mint az 1651-iki Kisdi-féle énekeskönyvben. Ádventra van 34, karácsonyra 77 ének. Nagy számban van még nagybőjtre és a dicsőült szentekről szóló részben. Számra nézve előtérben vannak még az oltáriszentségről és a Boldogasszonyról való énekek, bár ez utóbbi részben sok szép Mária-ének hiányzik, a mi az 1651-iki kiadásban megvan.

Az énekeskönyvet kiadói Szegedi Ferencnek ajánlották: „Illustrissimo ac Reverendissimo Domino Episcopo Agriensi D. Francisco Leonardo Szegedi," kinek az antireformáció terén kétség kivül nagy érdemei vannak. Az ajánlásban a nyomtatók mint pátrónusokat emlitik, kinek bőkezűsége folytán a könyv megjelenhetett. Sőt a püspök némi utasitásokat is adhatott, mint az az előszóból kitűnik, hol azt mondják a könyvnyomtatók, hogy teljesitették pártfogójuk abbeli óhajtását, „hogy az ének verseit elől mondván egy avagy két kántor, viszont mondják a többiek is utánna: kévánván Isteni buzgóságából Ngd. Szt. Ágostonnal, hogy az éneklő szép zengéssel az Istennek igazsága mintegy beléjek olvadjon az emberekbe." A vallásos püspök téritői tevékenységében nagy szolgálatot tehettek az énekek, melyek a szivhez szólva, felemelik az embert s „az igazságnak fontosságát az éneklés szárnyaival édesdebben röpitik az elhült elmékbe."

Midőn a jég már meg volt törve, midőn a főpapok nemes buzgalma e téren magára vállalta a nyomtatás és kiadás nagy költségeit, majdnem minden évben jelent meg egy-egy énekeskönyv. Szegedi könyve már a reformáció által meghóditott területen, Kassán, jelent meg 1674-ben. A következő évben pedig ismét Nagyszombatban a régi cimmel egy új énekeskönyv látott napvilágot Szelepcsényi György esztergomi érsek költségén, a kinek a szerző a könyvet ajánlotta.

Cime megegyezik az 1651-iki Cantus Catholiciével, kivéve azt a részt,

melyben azt irja, hogy „Most ujonnan, más több szép énekekkel megszaporittattak és a Keresztyéneknek Lelki épületekre és vigasztalásokra ki-bocsáttattak. 1675-ben nyomatott N.-Szombatban Academiai Betükkel.

Ennek előszavában is megtaláljuk a szokásos figyelmeztetést:

„Úgy énekellyen a' Keresztyén Énekes, hogy ne csak az ének-szó tessék az éneklésben; de kivált-képpen az énekben foglalt szóknak értelme, kire inkább vigyázzon: Hogy a' gonosz lélek, ki Saulba volt, el-ki vettessék azokból, kiket hasonlóképpen megszállott."

Külsőleg is hasonlit az első kiadáshoz. A szintén 4-ed rétű, jó karban levő énekeskönyv a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának tulajdona.

A 297 lapon mintegy 230 éneket tartalmaz (9 számozatlan levél) a következő beosztással: Adventra való énekek 11; Karácsonyi énekek 63; Új esztendőre való énekek 13; Vizkereszt napjára 4; Farsang napokra, Az világi hivságrul 7; Nagybőjtre való énekek 21; Husvéti énekek 12; Úr menybemenetele napjára 3; Pünkösdi énekek 9; A Szentháromságról 11; Közönséges időkre és vasárnapokra 10; Szent Dávid prophéta poenitentiatartó soltári 11; A' négy végső dolgokrul 11; Ünnepnapokra való énekek, A Boldogságos Szűz Máriárul 25; A' több dicsőült szentekrül 14; Processiókra való különféle litániák 6.

Ez énekek között kevés új van, a már előbbi gyüjteményekből ismert latin himnuszok és fordításaik felváltva foglalnak helyet. Leginkább kiemelkednek ebben is a Mária-énekek, melyek úgy számuknál, mint minőségüknél fogva az énekeskönyv diszét teszik.

Szelepcsényi könyvében nem annyira a szertartásos, mint inkább a népénekek vannak többségben, azért néha oly hanggal találkozunk, mely nem illik a többi énekek magasztosságához. Pl. a véghetetlen örökkévalóságról szóló énekben, midőn a tisztitó tűz nagyságát festi, nagyon is köznapi hasonlatokkal akarja a borzalmat felkelteni.

1675-ből egy másik könyvünk is van, mely énekeket foglal magában: Páduai Szent Antal Solosmája, melynek első kiadása 1662-ben Nagyszombatban, második Szabó Károly szerint 1673-ban Kassán, a harmadik 1675-ben Nagyszombatban jelent meg. Ez utóbbi megvan a Magyar Nemzeti Múzeumban és a budapesti egyetemi könyvtárban. Teljes cime: „Páduai Szent Antal Solosmája, Életének és Csuda Tételeinek rövid sommában foglaltatott leirásával, sok szép imádságokkal És soltárokkal ugyanazon Szent Antalhoz, és A Boldogságos Szűz Máriához. Ezelőtt tizenkét esztendővel Deákbul Magyarra fordittatott és most ujonnan kinyomtattatott 1675.

Boka Anna Asszonynak Galanthai Eszterházy Farkas özvegyének van ajánlva.

Az egész 12-ed rétű, 233 lapra terjedő (elől 3 számozatlan levél) kis imádságos könyv. Imádságokat, officiumokat foglal magában. Minden officium

előtt egy kép van, alatta 6 sorra terjedő ének. Néhány prózai zsoltár s egy, már lendületesebb himnusz van benne Szent Antalról.

A legterjedelmesebb 17. századi katholikus énekeskönyv a csiksomlyói ferencrendiek nyomdájából került ki. Contionale Catholicum, Régi és Új Deák és Magyar Áitatos Egyházi Énekek, Dicséretek, Soltárok, és Litániák: Kikkel a' keresztyének Esztendő által való Templomi solennitásokban, Processiokban, és egyéb aitatosságokban szoktanak élni. Halottas Temetéskor való és a négy utolsó dolgokról emlékeztető Énekekkel együtt. Most ujonnan nagy szorgalmatossággal egybe-szedettek, meg-jobbittattak, és a' keresztyének épületire, s' lelki-vigasztalásokra ki-bocsáttattak. A' Szent Ferencz Szerzetiben levő Kájoni P. Frater János által. Superiorum permissu. A' Csiki kalastromban, Nyomtattatott Cassai András által 1676-ban.

Ajánlva van: A' Tek. Nemes és Nemzetes Csicsó-Kereszturi Torma István Uramnak, Nemes Belső-Szolnok-vármegyének egyik Fő-Ispánnyának stb.

Kájoni a zenében való járatossága folytán kedvelte az egyházi énekeket is s ez a buzgalma ösztönözte arra, hogy az ismert s az istenitiszteletnél használt himnuszokat összegyüjtse. Forrásaira vonatkozólag Erdélyi Pál a Jancsó Benedek-kódexről szólván, azt mondja: „Nem járunk távol az igazságtól, ha úgy gondoljuk, hogy Kájoni ilyen kézirati kötetekből compilálta össze a maga gyüjteményét, mely az erdélyi katholikusok életében kiemelkedő volt.“ Ez a helyi viszonyok bizonyitéka mellett annál is inkább valószinű lehet, mert találni benne és a Jancsó Benedek-kódexben egészen megfelelő énekeket.

Kájoni énekeskönyve 1676-ban jelent meg, ezt megelőzőleg van neki egy kézirati gyüjteménye 1650-ből. A Cantionale Catholicum példányai csak újabban kerültek elő: egy a csiki klastromban, másik az esztergomi primási könyvtárban. Sándor István és Szabó Károly egy másik, 1681-iki Balás Ágoston által való kiadásról is tesznek említést, mely szerint Kájoninak Csiksomlyóról való távozása után szerzetes társát, Balás Ágostont, bizták meg a könyv kiadásával. Ő rendezte az 1719-iki kiadást is, mely Mártonffi György erdélyi püspök költségén jelent meg Csiksomlyón a ferenczek nyomdájában.

Csak ez utóbbit volt alkalmam átvizsgálni. Ebben „mint primus collector“ Kájoni emlittetik s Balás Ágoston csak mint emendator szerepel.

Úgy a cimlapon, mint az ajánlásban hangsulyozza, hogy Kájoni énekeskönyve „most másodszor“ jelenik meg és pedig „A Méltóságos és Nagyságos Mártonffi György Karcz-falvi Zászlós Úr, és Erdélyi Püspök N. Fehér-vármegye Fő-Ispánnya, Fölséges Regium-gubernumbeli egyik Tanácsos etc. Istenes költségével kinyomtattatott. Mellyet ez előtt, Seraficus Sz. Ferencz Szerzetéből való Pater F. Kájoni János szorgalmas munkával egyben-szedett volt.

Tehát Kájoninak a munkáját adta „fogyatkozásukból megjobbittatván és némely Deák s' Magyar énekek kihagyattatván."

Azt hiszem, elég világosan nyilatkozik itt az átdolgozó arra nézve, hogy ő Kájoninak a gyüjteményét eddig még nem adta ki. Erről ugyanis egy szóval sem tesz említést, másodszor meg határozottan állitja, hogy Kájoni könyve most másodszor nyomattatott ki. Az eredetire mondja, hogy megjobbitotta, Kájoni eredeti énekeskönyvét védelmezi a némelyektől reáfogott herezis ellen. Téves tehát az az állitás, hogy a Sándor István által feljegyzett Cantionale Catholicum 1681-iki kiadását Kájoni után adta volna Balás Ágoston. Ha el is fogadnók, hogy Balás a „másodszor" szót úgy értette, hogy ő másodszor adta ki Kájoni könyvét, ebben az esetben is megfejtetlen maradna egy tétel. Toldy Ferencz s Szabó Károly ugyanis a Cantionale Catholicumnak egy 1685-iki szintén Balás által történt kiadásáról is tesznek említést s ezt Erdélyi Pál is felvette könyvészetébe. Ez sem lehetett más Kájoni énekeskönyvének egy kiadásánál. Igy már e szerint az 1719-iki kiadásnak harmadiknak kellene lenni, amire pedig világosan rácáfol a kiadó. Az emlitett kiadások tehát, ha léteznek, nem lehetnek Kájoni könyvének Balás Ágoston által eszközölt kiadásai, hanem eredetileg összeállitott gyüjtemények.

Maga az énekeskönyv kétségkivül legterjedelmesebb e nemben. Elől 10 s a végén 19 számozatlan lapot levonva az éneket tartalmazó anyag 705 oldalra terjed s 700-nál több ének van benne. Dallamot egyhez sem ad a szerző, sőt egyik-másik új éneknél a szokásos dallam jelzést: „ad notam" is elhagyja.

Az első tiz számozatlan lapon a kiadásra való felszólitás, ajánlás, a felsőbb egyházi hatóság engedélye, előszó az olvasóhoz, az éneklés szabályai és scala musicalis van, a végén betűrendes tárgymutató.

Az énekeskönyv 3 részre oszlik: Az első (1—432. l.) az énekeskönyvek szokásos beosztását követi, kezdve az ádventi énekekkel. Különösen kiemelkednek itt a szép himnuszak s a magasztos röptű Mária-énekek.

A második rész (433—529. l.) Cantus de tempore cimmel különféle énekeket tartalmaz misére, alkalmi énekeket és zsoltárokat; majdnem a teljes psalteriumot.

A harmadik rész pedig (550—705. l.) halotti énekeket, processiókra való litániákat foglal magában.

Ezekben a régi énekek mellett számos újat találunk annak bizonyságául, hogy az egyházi lira sohasem szünetelt s ha rátermettség nem is, a vállásos ihlet mindig szült költőket, kik, ha nem lettek is az irodalomtörténetben halhatatlanok, koruk vallásos egyéneit bizonyára kielégitették.

A zsoltárok 1693-ig rendszertelenül, a többi énekek közt jelentek meg. A gyüjtő felvette azokat, melyeknek szükségét érezte, melyekkel bünbánatot

vagy a szomorú állapotok fölött való fájdalmát akarta kifejezni. A protestánsok nagyobb gondot forditottak a zsoltárokra, melyek Molnár Albert változatos forditásával és szép dallamaival elterjedtek. Ez a körülmény inditotta a 17. század végén a katholicizmus egyik buzgó tagját, Illyés Istvánt, hogy a zsoltárokat összegyüjtve kiadja.

Könyvének cime: Soltári Énekek A' Magyar Anyaszentegyház vigasztalására És Halottas Énekek A' Szomorú Temetések alkalmatosságára, Hozzáadatván rövideden A jól meg-haláshoz való készület.

Az első rész tehát zsoltári énekeket foglal magában „Melyek A' Magyar Anyaszentegyház vigasztalására, nagy Szorgalmatossággal a' Szent Biblia Betűjéhez, inkább, mint azelőtt alkalmaztatván, most ujonnan kibocsáttattak, Illyés István Szent Tamási Praepost, és Esztergomi Canonok által."

Nyomtatta Nagy-Szombatban, az Academia betűkkel Herman János 1693. Esztendőben.

A zsoltárkönyv 8-ad rét, az első rész az elől levő 8 számozatlan levélen kivül 160 lapra terjed. Öt lapon van az ajánlás Méltóságos Fő-Papi Fejedelemnek, Szécseni Györgynek.

A keresztény olvasónak szóló levélben az éneklést mint Istent dicsérő eszközt emeli ki s ezek közül is különösen a zsoltárokat. „Hasznát az áitatos Éneklésnek rövid szóval jelenti ama' közmondás: Qui cantat, bis orat: A' ki énekel, mintha kétszer imádkoznék: Mert maga is az által áhitatosságra indittatik; Mások is annak hallására, lelki buzgóságra szivekben fel-gerjednek."

Ezután következik Dávid 150 zsoltára, melyeknek hangja még mindig beillett a korba, hisz a politikai és vallási viszályok most sem szüneteltek. A jeremiádok fájdalmas hangja jól eső enyhülést nyujtott a sajgó sziveknek. A zsoltárokban pedig meg van a hit, remény és szeretet, a bizalom és vigasztalás, a bűnbánat és könyörgés, a hálaadás és Isten dicsőitésének hangja. A szentatyák azt mondják, hogy a zsoltárok könyve „az isteni igazságoknak igen bő forrása, minden erkölcsi tanitás összessége, az életnek általános és kimerithetlen kincse, gyönyörű ékesszólás által gyógyító szer, mennyei kenettel fűszerezett költészet, igen alkalmas a lelki sebek enyhitésére."

Igen sok van ezek között, melyek hazai viszonyokra alkalmazva mintegy nemzeti értéket nyertek. A dallamra vonatkozólag azt irja Illyés István: „Nótájukat, a mint tudtam, mindinkább megtartottam."

Dallamuknál sokszor hivatkozik régibb Cantinoalékra, különösen a Cantus Catholici 1675-iki kiadására.

Az a megható, fájdalmas hang, mellyel az ószövetségi király bűnössége tudatában Istenhez fordul, a bocsánatért való könyörgés, a jó ügy sikerében való bizalom, Istennek dicsőitése egybekötve a bús dallamokkal soha-

sem téveszthették el hatásukat. Az istentelen embert megrenditik, a közönyöst gondolkozásra késztik, a buzgót pedig Istenhez emelik.

A zsoltárok a 150. lapig terjednek, azután még az első részhez, (160. lapig) „hogy az árkosnak némelly levelei üresen ne maradjanak: e' következő énekek hozzáadattak": 1. A három ifjak éneke babyloniai tüzes kemenczében. 2. Háborús időre való ének. 3. Ostorozás idején. 4. Pestis idején, B. Asszonyhoz: Stella Caeli extirpavit forditása. 5. Világi szorgalmatosságok ellen. Éhség idején is mondhatni. 6. Penitenciatartó ének. Az ötvenedik zsoltárból. Könyörülj Istenem én bűnös lelkemen stb. 7. Reggeli ének: Jam lucis orto sidere. Nóta: Mivel már be estvélyedett stb. Cantus C. 1675, 144. l. Végül 8. Estvéli ének azon nótára, mint a reggeli ének.

A második részben halottas énekek vannak, mellyek a szomorú temetések alkalmatosságára, egybe-szedettek, és meg-jobbittatván most ujonnan ki-bocsáttattak Illyés István Szent Thamasi Praepost és Esztergomi Canonok által. Nyomtattatott Nagy-Szombatban, Az Academiai Bötükkel Friedl János által 1693.

Tehát más végezte a nyomtatást, mint az első részben. Terjedelemben ez a rész is vetekedik az előbbivel. 176 lapot foglal magában, melyből 9 esik a keresztény olvasónak szóló levélre, melyben a halottakért való áldozat hasznáról elmélkedik. A halotti torról azt mondja, hogy mint a halott lelki üdvéért való alamizsnálkodás már régi idő óta szokásban volt a keresztényeknél. A gyüjtemény vagy 60 halotti éneket foglal magában. Van ezek között: A halál eredetéről (12. l.), Az halál szomoritása ellen vigasztaltatunk (17. l.). Elmélkedik az emberi élet rövidségéről: Ollyan mint az álom embernek élete, És mint virágoznak a füvek reggelre, De csak hamar ismét fonnyadnak estvére. Szól az emberi élet nyomorúságairól és küzdelmeiről. Majd búcsú és temetési énekeket közöl rang, sor és nem szerint. A 83. lapon találjuk a ma is általánosan használt halotti éneket: Oh édes Megváltóm ne nézd bűneimet.

A harmadik részben, a „jól meghaláshoz való készület"-ben a 4. utolsó dologról: halálról, itéletről, pokolról és mennyországról elmélkedik, kiindulván a szentirásnak azon mondatából: Statutum est hominibus semel mori [Hebr. 9. v. 27.] „Elvégezve vagyon, hogy az emberek egyszer meghallyanak."

Bár a következő század elejére esnek, megemlithetjük itt Illyés András működését, ki mint erdélyi püspök két énekeskönyvet adott ki. Az egyik „Jóra intő Énekecskék Igazság ellen tusakodó gonosz emberek ellen, Igazság szerető hiveknek vigasztalására." 1702-ben jelent meg. A másikat Nagyszombatban nyomatták 1703-ban. Ennek cime „Régi és új Énekek és Isteni Dicsiretek." Mindkettőben, de különösen az elsőben erős hangú, polemikus énekek vannak, melyeket Illyés András a protestánsok ellen való elkesere-

désében irt, mivel az elfoglalt erdélyi püspöki székből el kellett távoznia. Siralmas lamentációknak mondhatók ezek, melyeknek célját maga a szerző mondja meg:

Sok verseket imé irtam:
Deákot, magyart csináltam,
Mellyekkel arra czéloztam,
Atyámfiait tanitsam.

Mindkettő meg van a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában.

A 17. század végéről, közelebbről 1695-ből való Náray György énekeskönyve, melynek cime: Lyra Coelestis Suavi Concordia Divinas laudes personans Hominumque animos A Terrenis Ad Coelestia avocans Elaborata, et juxta Musicales Notas in Harmoniam adoptata.

Nuncque primo Typis edita: Opera et Studio Admodum Reverendi Domini Georgii Náray Archidiaconi Zoliensis, Ecclesiae Metropolitanae Strigonienis Canonici, Seminarii S. Stephani Regis Ungariae Preafecti. Superiorum permissu.

Tyrnaviae Typus Academicis, per Joannem Andream Hermann. Anno MDCXCV.

A 4-ed rétű énekes három első lapján az ajánlás van: Eminentissimo ac Excelsissimo Principi Domino Domino Leopoldi A. Kolonics S. R. E. Praesbytero Cardinali, Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis Archi-Episcopo etc. Ezután 7 lapra terjedő latin előszó: proemium van, melyben a zene szépségéről, hasznáról, annak vidámító voltáról szól. Felállitja a zene élvezetének és a helyes éneklésnek kellékeit; amarról elragadtatással ir.

A 237 lapra terjedő latin és magyar énekeket magában foglaló énekeskönyv beosztása a következő.

Reggeli énekek (1—14. l.), Ádventi énekek (14—24. l.), Karácsonyi énekek (24—35. l.), Farsang napokra (35—37. l.), Nagybőjtre való énekek (57—69. l.), Husvéti énekek (70—80. l.), Pünkösdi énekek (79—87. l.), Más nagy ünnepekre sz. miséhez való énekek (87—95. l.), Kyrie, Gloria, Credó etc. Pro Dominicis per annum, Szentháromságról való énekek, Boldogságos Szűz Máriáról való énekek (107—113. l.), A több dicsőült szentekről (135—168. l.), Processiókra való különféle litániák (169—183. l.), Vesperae in Dominicis et festis diebus per annum (186—215. l.), Az appendixben pedig De sacerdotibus, De solitudine, De monachis, De patientia czimű énekek vannak.

A reggeli 11 ének között van a Miatyánkon, Ave Márian, Hiszekegyen, Isten tizparancsolatán kivül 5 Catechesis, Cantio pro pueris.

Nagy számmal találhatók benne a nemzeti szentekről szóló énekek, bár ezek inkább epikus tartalmúak, a szentek életének és csodatetteinek gyarló versekben való elmondásai.

Ez énekeskönyv nem annyira gazdag tartalmáért érdekes, mint inkább az énekek válogatott voltánál és szép dallamainál fogva. De figyelemreméltók azért is, mert — a mint a szerző előszavában mondja — az énekek nagyobb részét, körülbelül százat, maga irta s ő maga látta el dallammal is.

Úgy ezen, mint a többi gyüjteményben levő énekek közt vannak olyanok, melyek századokon át használtatva a vallásos ember lelki szükségleteit mindig kielégitették s a magyar művelődés-történetiró büszkén jegyezheti fel, hogy igen sok egyházi énekünk van, melyek úgy dallam, mint külső szerkezet terén most, három század multán is megállják helyüket; mint akkor, most is reményt, vigasztalást csepegtetnek a vallásos szivekbe.

A. M. N. MÚZEUM KÖNYV-TÁRA